

HUGO TREFFNERI GÜMNAASIUM

LIISA-MARIA KOMISSAROV

12. KLASS

A. H. TAMMSAARE PENTALOOGIA „TÕDE JA ÕIGUS“ NING V. MOBERGI TETRALOOGIA „VÄLJARÄNDAJAD“ VÖRDLEV ANALÜÜS

JUHENDAJA KRISTIINA PUNGA

SISSEJUHATUS

Kui eestlane vahel sooviks, et rootslane oleks tuttav Tammsaare „Tõe ja õigusega“, siis oleks ju ilus ja loomulik, kui eestlased ise tutvuksid rootslaste „Tõe ja õigusega“: näiteks Vilhelm Mobergi väljarändajate-eeeposega.¹

„Väljarändajate“ romaanisarja tõlkija Anu Saluäär

Ülaltoodud lauset võib pidada siinse uurimistöö impulsiks. Leides rahvusvahelise paralleeli eesti kirjanduse tüvitekstile, on teenekas tõlkija ja toimetaja Anu Saluäär toonud meie kultuurimaastikule ühe erakordselt julge ja mitmekülgse mõttekäigu.² Kuigi „Väljarändajate“ esimene köide ilmus eesti keeles juba 2002. aastal, ei ole kahe romaanisarja omavahelist võrdlust siiani ette võetud. Siinne uurimistöö üritabki seda nišši täita. Töö eesmärk on võrrelda Anton Hansen Tammsaare „Tõe ja õiguse“³ ja Vilhelm Mobergi⁴ „Väljarändajate“⁵ epopöasid ning kaardistada kahe suurteose peamisi sarnasusi ja erinevusi.⁶

¹ Kolm küsimust: Anu Saluäär, tõlkija. 2006. *Eesti Päevaleht*, 22. märts.

² Kirjas uurimistöö autorile selgitas Saluäär, et võrdluse Tammsaare ja Mobergi vahel on ta teinud lähtuvalt teoste osast kogu ühiskonna teadvuses. Saluäär, A. (2020). Uurimistöö Vilhelm Mobergist ja Anton Hansen Tammsaarest. E-kiri L. Komissarovile, 6. veebruar.

³ Tammsaare, A. H. 2019. *Tõe ja õigus I*. Rahva Raamat.

Tammsaare, A. H. 1981. *Tõe ja õigus II*. Tallinn: Eesti Raamat.

Tammsaare, A. H. 1954. *Tõe ja õigus III*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Tammsaare, A. H. 1956. *Tõe ja õigus IV*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Tammsaare, A. H. 1969. *Tõe ja õigus V*. Tallinn: Eesti Raamat.

⁴ Kirjaniku perekonnanime korrektne hääldus on [mu:bärj].

⁵ Moberg, V. 1970. *Utvandrarna*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Moberg, V. 1970. *Invandrarna*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Moberg, V. 1970. *Nybyggarna*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Moberg, V. 1970. *Sista brevet till Sverige*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

⁶ Rootsi keeles on kogu tetraloogia pealkiri „Utvandrarserien“ ja esimese köite pealkiri „Utvandrarna“. Eesti keeles kasutatakse nimetust „Väljarändajad“ nii raamatu kui ka raamatuseeria kohta. Kui pole eraldi mainitud, et tegemist on esimese köitega, on töös „Väljarändajate“ all mõeldud kogu epopöad.

Oluline ühisosa kahe romaanisarja vahel on nende ulatuslik autobiograafilisus. Nii Tammsaare kui ka Moberg kasutavad kõnealustes teostes laialdaselt motiive enda elust ja kogemustest. Lisaks on mõlemad romaanisarjad n-ö maailmavaateteosed – ühe perekonna lugu esindab laiemat ideestikku. Kuna „Tõe ja õigust“ ja „Väljarändajaid“ on keeruline mõista autorit ja tausta tundmata, läheneb siinne töö epopöadele autorikeskse vaatenurga alt.

Uurimistöö esimeses ja teises peatükis on antud lühike ülevaade vastavalt Tammsaare ja Mobergi elust ja loomingust ning tutvustatud töö keskmes olevaid suurteoseid. Seejärel on kahes alapeatükis eraldi analüüsitud kummagi epopöa autobiograafilisi elemente ja ideelist kulminatsiooni, mille kaudu on autor väljendanud oma maailmavaadet ja tõekspidamisi. Kolmas peatükk keskendub kahe romaanisarja võrdlusele. Võrdlus on välja toodud kolmes aspektis: lootüüp, tekstilised vahendid ning tegelaste ja tegevuskohtade võrdlus. Lootüübi mõiste ja tunnused pärinevad Christopher Bookeri kirjandusteoreetilisest teosest „The seven basic plots“ („Seitse põhilist lootüüpi“).⁷ Lisaks sellele on eraldi avatud epopöade ülesehitust ja ajalise plaani kujutamist teostes ning keeleliste vahendite kasutamist loo edasi andmisel. Tegelaste võrdluses on uuritud keskseid tegelasi ning analüüsitud ka seda, miks erinevalt „Väljarändajatest“ on „Tõe ja õiguse“ puhul keeruline peategelasi määratleda. Viimases alapeatükis on võrreldud epopöade tegevuskohti, nende mõju tegelastele ja narratiivile. Sellised rõhuasetused võrdlusteemade valikul annavad töö autori arvates teostest kõige mitmekülgsema ja ulatuslikuma ülevaate. Neljas peatükk on üldistav osa, mis püüab varem avatud teemade ja võrdluste kaudu jõuda arusaamani, miks on mõlemad kirjanikud oma kultuuriruumis niivõrd olulised, et neid mõlemaid on – üksteisest sõltumatult – nimetatud lausa oma rahva südametunnistuseks.

Kuna Tammsaare on eesti kultuuriruumi üks tuntumaid nimesid, Mobergi ja tema teoseid ei tunta Eestis seevastu aga peaaegu üldse, on ka siinses töös Tammsaaret tutvustav osa üldsõnalisem ja proportsionaalselt lühem. Mobergi elulugu ja „Väljarändajate“ ainek ja süžeed on põhjalikumalt avatud, et anda rootsikeelset kultuuri vähem tundvale lugejale parem ülevaade kõnealuse autori tähtsusest.

Tammsaaret ja Mobergi on mõlemat laialdaselt uuritud nii nende kodumaal kui ka rahvusvaheliselt. Tammsaaret käsitledes on antud töös peamiselt toetutud soome estofiili ja Tammsaare tõlkija Juhani Salokandle monograafiale „Noore Eesti südametunnistus“⁸. Esiteks on see üks värskemaid Tammsaare-uurimusi ning teiseks pakub teos sellele teemale

Sarnaselt ka „Tõe ja õiguse“ puhul, mille kõik köited ja ka romaanisari ise kannavad sama pealkirja – kui köite numbrit pole välja toodud, on silmas peetud pentaloogiat tervikuna.

⁷ Booker, C. 2004. The Seven Basic Plots. London: Continuum.

Raamatute puhul, mis juba on eesti keeles ilmunud, on töös kasutatud eestikeelseid pealkirju. Seni tõlkimata teoste puhul on nüüd ja edaspidi kasutatud originaalkeelseid pealkirju, millele järgneb sulgudes töö autori tehtud tõlge.

⁸ Salokannel, J. 2019. Noore Eesti südametunnistus. EKSA.

mõnevõrra neutraalsemat ja objektiivsemat vaatenurka – kuna autor on välismaalane, on ta vaba meie kultuuriruumile omastest eelarvamustest ja filtritest Tammsaare loomingu suhtes. Kuna uurimistöö võrdleb kahe kultuurisüsteemi sissetöötatud koode, on kõrvaltvaataja pilk tänuväärseks abiks erinevate tõlgendamisvõimaluste leidmiseks. Samuti on kasutatud eesti kirjandusloolase Elem Treieri monograafiat „Tammsaare ja tema „Tõde ja õigus““,⁹ ja tema koostatud artiklikogumikku „Tammsaare maailmakirjanikuna. Kolm välismaa Tammsaare-uurijat“.¹⁰ Mobergi ja „Väljarändajate“ analüüsi juures on allikatena peamiselt kasutatud Mobergi lähedase sõbra ja „Väljarändajate“ inglise keelde tõlkija Gustaf Lannestocki mälestusteraamatut „Vilhelm Moberg i Amerika“ („Vilhelm Moberg Ameerikas“)¹¹, rootsi kirjaniku ja kirjandusteadlase Jens Liljestrandi raamatuid „Mobergland“ („Mobergimaa“)¹² ja „Mannen i skogen“ („Mees metsas“)¹³ ning romaanisarja eesti keelde tõlkinud Anu Saluääre kirjutisi¹⁴ ja kirjavahetust uurimistöö autoriga¹⁵.

Uurimistöö tarvis on vastavates originaalkeeltes läbi töötatud kõik „Tõe ja õiguse“ ja „Väljarändajate“ köited. Uurimistöö autor alustas rootsi keele õpinguid 2017. aasta sügisel. Aasta hiljem algas – esmalt „Väljarändajate“ rootsi keeles lugemisega – töö uurimuse enda kallal. Mobergi tetraloogia lugemine rootsi keeles oli töö autorile kui alustavale harrastusskandinavistile oluline kõrvaleesmärk.

⁹ Treier, E. 2000. Tammsaare ja tema „Tõde ja õigus“. Tallinn: Olion.

¹⁰ Mikkonen, V. I. 2001. Indrek Paas. A. H. Tammsaare romaani „Tõde ja õigus“ peategelane. Treier, E. (koost). *Tammsaare maailmakirjanikuna. Kolm välismaa Tammsaare-uurijat*. Tallinn: Olion.

¹¹ Lannestock, G. 1977. Vilhelm Moberg i Amerika. Zindermans.

¹² Liljestränd, J. 2009. Mobergland. Stockholm: Ordfront.

¹³ Liljestränd, J. 2018. Mannen i skogen. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

¹⁴ Saluäär, A. 2007. Karl Oskari maja ja Kristina õunapuu. *Looming*, 1, 125–138.

Saluäär, A. 2007. Rändamisest ja väljarändamisest. Reisikiri. Tallinn: Loomingu Raamatukogu.

Saluäär, A. 2008. Rändamisest ja väljarändamisest. *Põhjamaadest ja Eestist. Kirjutisi 1987–2008*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Saluäär, A. 2009. Vilhelm Moberg ja väljarändajad. *Viimane kiri Rootsi*. Tallinn: Eesti Raamat.

¹⁵ Saluäär, A. 2020. Uurimistöö Vilhelm Mobergist ja Anton Hansen Tammsaarest. E-kiri L. Komissarovile, 6. veebruar.

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	1
1. ANTON HANSEN TAMMSAARE JA „TÕDE JA ÕIGUS“	5
1.1. Ülevaade elust ja loomingust.....	5
1.2. Autobiograafilised elemendid „Tões ja õiguses“	7
1.3. „Tõe ja õiguse“ ideeline kulminatsioon: inimkonna kaotus	10
2. VILHELM MOBERG JA „VÄLJARÄNDAJAD“	12
2.1. Ülevaade elust ja loomingust.....	12
2.2. Autobiograafilised elemendid „Väljarändajates“	15
2.3. „Väljarändajate“ ideeline kulminatsioon: inimkonna võit.....	19
3. „TÕE JA ÕIGUSE“ JA „VÄLJARÄNDAJATE“ VÕRDLUS.....	21
3.1. Lootüübi võrdlus.....	21
3.2. Tekstiliste vahendite võrdlus	23
3.2.1. Epopöade ülesehitus. Aja mõõde	23
3.2.2. Keel kui identiteet.....	24
3.3. Tegelaste ja tegevuskohtade võrdlus	26
3.3.1. Tegelaste võrdlus. Peategelase küsimus	26
3.3.2. Tegevuskohtade võrdlus	29
4. KIRJANIK KUI RAHVA SÜDAMETUNNISTUS	31
KOKKUVÕTE	33
SUMMARY	35
KASUTATUD ALLIKAD	37

1. ANTON HANSEN TAMMSAARE JA „TÕDE JA ÕIGUS“

1.1. Ülevaade elust ja loomingust

Anton Hansen sündis 30. jaanuaril 1878 Tammsaare-Põhja talus Albu vallas Järvamaal. Just kodutalu järgi võttiski tulevane kirjanik endale pseudonüümina lisanime Tammsaare. Pärast valla- ja kihelkonnakoolide läbimist asus ta 1898. aastal haridusteed jätkama Tartusse Hugo Treffneri eragümnaasiumisse. Õpingute ajal valmisid tema esimesed luuletused ja proosakatsetused, neist tuntuimana jutustus „Vanad ja noored“ (1913). Aastatel 1903–1907 elas kirjanik Tallinnas, tehes kaastööd ajalehele Teataja. 1907. aastal naasis ta Tartusse ning asus Tartu Ülikoolis juurat õppima. Kuigi ta 1911. aastal ülikooli ametlikult lõpetas, ei jõudnud ta tuberkuloosi haigestumise tõttu kõiki eksameid sooritada. 1912–1913 ravis kirjanik ennast Kaukaasias ning kolis seejärel elama Koitjärvele oma venna juurde.¹⁶ Pärast tervise paranemist hakkas ta uuesti aktiivsemalt kirjutama ja alustas lisisissetulekuks ka tõlketöödega. 1920. aastal abiellus Tammsaare Käthe Veltmaniga (1896–1979), kolis uuesti Tallinnasse elama ja alustas tööd vabakutselise kirjanikuna. Perre sündis kaks last. Kirjanik suri südamerabanduse tagajärjel oma kodus 1. märtsil 1940. aastal.

Tammsaare oli tunnustatud kirjanik juba enne „Tõe ja õiguse“ pentaloogia kallal töötama asumist, tema esimene täispikk romaan „Kõrboja peremees“ oli ilmunud 1922. aastal. Retrospektiivselt võib aga kogu kirjaniku varasemat loomingut näha suurteose eeltöona.¹⁷ Enda sõnul olevat Tammsaare juba treffneristina unistanud „luua sellist sügavat psühholoogilist romaani, mida ei ole eesti kirjanduses veel olnud“.¹⁸ Epopöa esimene osa, „Tõde ja õigus I“ ilmus 1926. aastal. Romaan jälgib umbes 25-aastast ajavahemikku, mis algab aastal 1872, kui noor talupoeg Andres Paas ja tema naine Krõõt saavad oma vastsoetatud tallu Vargamäel. Talukoht on üsna räämas ja värske peremees asub kohe hooga põldu kividest puhastama ja kraavikaevamisega soist karjamaad kuivendama. Raamatu üks läbivatest liinidest on Andrese vastasseis naabrimehe Pearu Murakaga, kes oma edeva ja priiskava iseloomuga vastandub Andrese aususele ja töökusele. Kuna talud paiknevad küljetsi, ei ole kahel peremehel aga omavahelisest suhtlemisest pääsu ning nii algavad üsna pea lõputud omavahelised kisklemised ja vallakohtus protsessimised. „Tõe ja õiguse“ teine köide (1929) algab Andrese poja Indreku saabumisega Tartusse, kus ta alustab oma gümnaasiumiõpinguid härra Mauruse esimese järgu õppeasutises. Kolmas köide (1931), mida peetakse üldjuhul nii „Tõe ja õiguse“ pentaloogia kui ka laiemalt kogu Tammsaare loomingu nõrgimaks teoseks¹⁹, vaatlleb Indreku elu Tallinnas 1905. aasta

¹⁶ A. H. Tammsaare. 2019. Vikipeedia. https://et.wikipedia.org/wiki/A._H._Tammsaare (20.01.2020).

¹⁷ Sillaots, M. 1928. A. H. Tammsaare naiskujud. *Looming*, 1.

¹⁸ Treier, E. 2000. Tammsaare ja tema „Tõde ja õigus“. Tallinn: Olion, lk 42.

¹⁹ Tõde ja õigus III. 2019. Vikipeedia. https://et.wikipedia.org/wiki/T%C3%B5de_ja_%C3%B5igus_III (20.01.2020).

revolutsiooni pöördeliste sündmuste taustal. Neljandas köites (1932) on tegevus välja jõudnud esimese maailmasõja järgsetesse aastatesse. Kooliõpetaja Indrek on abiellunud kaupmees Vesiroosi tütre Kariniga ning neil on kaks väikest last. Vastandlikud iseloomud on abielu aga sügavasse kriisi viinud. Viienda köite (1933) alguses naaseb Indrek koju Vargamäele. Lesestunud ja väga kõrges eas Andres on talukoha väimees Sassile andnud ning ise sauna kolinud; abieludraamast taastuv Indrek võtab nõuks isa kunagised plaanid Vargamäega nüüd ise täide viia.

Lisaks „Tõe ja õiguse“ pentaloogiale on Tammsaare ilmselt tuntuimad romaanid „Kõrboja peremees“ (1922), „Elu ja armastus“ (1934), „Ma armastasin sakslast“ (1935) ja autori viimaseks teoseks jäänud „Põrgupõhja uus vanapagan“ (1939). Ka on ta kirjutanud kaks näidendit („Juudit“ 1921. aastal ja „Kuningal on külm“ 1936. aastal), mitmeid miniatuure, novelle ja jutustusi ning arvukalt esseistikat, artikleid ja arvustusi. Lisaks kirjanikutööle on Tammsaare tõlkinud ilukirjandust vene keelest (nt F. Dostojevski „Kuritöö ja karistus“, 1929), inglise keelest (nt O. Wilde'i „Dorian Gray portree“, 1929) ja rootsi keelest (nt S. Lagerlöfi „Härja Arne varandus“, 1926).

„Tõe ja õiguse“ olulisust eesti kultuuriruumis näitab juba ainuüksi teosest pärit sümbolite (nt Vargamäe), stereotüüpsete tegelaste (nt Andres ja Pearu) ja kõnekäändude (nt „Tee tööd ja näe vaeva, siis tuleb armastus“) rohkus eesti keeles. Salokannel juhib tähelepanu, et „Tõde ja õigust“ peab tundma isegi näiteks päevase ajalehe lugemiseks, kuna tihti kasutatakse seal antud teostele selgitusteta viiteid ja allusioone.²⁰ Tammsaare tekstid mängivad kesket rolli eesti teatrimaastikul. Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumi lavastuste andmebaasist selgub, et Tammsaare teoseid või nende põhjal kirjutatud materjali on vähem kui sajandi jooksul lavale toodud üle 150 korra.²¹ Sealjuures on olulisel kohal iga-aastased suvelavastused Albu vallas Tammsaare sünnikodus, mis nüüdseks kirjaniku muuseumiks on muudetud. Kinolinale jõudis esimesena „Tõe ja õiguse“ II osa – Mikk Mikiveri film „Indrek“ esilinastus 1976. aastal.²² 2019. aasta veebruaris esilinastus lõpuks ka I köite põhjal tehtud film. Tanel Toomi režii ja stsenaariumiga suurfilm „Tõde ja õigus“ valmis Eesti Vabariik 100 mängufilmide konkursi raames ning saavutas kiirelt tohutu menu nii publiku kui ka kriitikute seas. Juba esimese kuuga püstitas film taasiseseisvunud Eesti publikurekordi, kogudes üle 200 000 vaataja.²³

Tammsaare ise oli oma tööde tõlgetest ja välismaal levitamisest väga huvitatud, peamiselt seetõttu, et ta lootis saadud tulust leevendust perekonna rahaprobleemidele.²⁴ Ka kirjaniku viimane soov oli, et ta hauale ei toodaks pärgi ega lilli, vaid soovi korral annetataks see raha

²⁰ Salokannel, J. 2019. Noore Eesti südametunnistus. EKSA, lk 21.

²¹ Eesti teatri lavastuste andmebaas. Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum. <http://www.lavakas.ee/tmm/> (20.01.2020).

²² Indrek (film). 2019. Vikipeedia. [https://et.wikipedia.org/wiki/Indrek_\(film\)](https://et.wikipedia.org/wiki/Indrek_(film)) (20.01.2020).

²³ Tõde ja õigus. 2019. Eesti Filmi Andmebaas.

<https://www.efis.ee/et/filmiid/film/id/18593/esilinastused> (20.01.2020).

²⁴ Trett, L. 1998. A. H. Tammsaare, nagu teda tundsin. Tallinn: Loomingu Raamatukogu, lk 99.

tema teoste võõrkeeltesse tõlkimiseks.²⁵ Rootsi keeles on tema teostest ainsatena ilmunud siiski vaid „Kõrboja peremees“ ja „Põrgupõhja uus vanapagan“, vastavalt „Husbonden på Kårboja“ (ilmunud Carl Mothanderi tõlkes 1938. a) ja vene keele kaudu tõlgitud „Hin onde i Avgrunden“ (ilmunud S. Walleniuse tõlkes 1963. a). Mothander lõpetas 1939. aastal ka „Tõe ja õiguse“ I köite tõlke²⁶, kuid kuna ta romaanile kirjastajat ei leidnud, jäi see ilmunud ja on praeguseks kaduma läinud.²⁷ Ka tõlkija ise tõdes, et kuigi teda ennast valdas „Tõde ja õigust“ lugedes tunne, et ta „seisab tõesti suuremõdulise eepiku ees, ja maailm, mida ta kujutab, on nii omapärane, nii veenvalt tõetruu ja nähtud nii suure südamesoojusega“, siis on tõeliselt keeruline keskmisele rootsi lugejale „kes vähe, sageli mitte midagi oma enesegi maa talupojaelust ei tea, arusaadavaks teha eesti talupoja argipäeva“.²⁸ Nii polegi 12 keelde tõlgitud „Tõde ja õigus I“ praegu veel endiselt ei rootsi ega ka üheski teises Skandinaavia keeles kättesaadav. 2014. aastal on esimese köite tõlkega siiski uuesti alustatud²⁹, kuid uurimistöö valmimise hetkel pole selle kohta rohkem infot saadaval.

1.2. Autobiograafilised elemendid „Tões ja õiguses“

Anton Hansen Tammsaare on ise öelnud, et Andrese eeskujuks oli tema oma isa.³⁰ Sarnaselt Andresega soetas Peeter Hansen (1841–1920) oma talukoha mõisatööl kokku hoitud raha eest, kuna isatalu läks tava järgi pere vanimale pojale. Vaatamata sellele, et isikliku koha omamise võimalus polnud tollal sugugi nii iseenesestmõistetav ja oma talu soetamine oli suur saavutus, painas P. Hansenit kogu elu talukoha madal väärtus – ta oli ise pärit oluliselt jõukamast Viljandimaa piirkonnast, kuid pidi välja rändama Järvamaale, kus talumaa oli oma soisuse ja kivirohkuse tõttu vähem viljakas. Juba „Tõe ja õiguse“ esimeses peatükis küsib uue kodu nägemisest ära ehmatanud Krõõt Andreselt, miks ta just Vargamäe koha ostis. Mees vastab, et muuks ei olnud raha. Nii oli see olnud ka Tammsaare isaga. Ka raamatu teine läbiv teema, Mäe Andrese vastasseis naabrimehe Oru Pearuga, põhineb P. Hanseni suhetel oma naabri Jakob Sikenbergiga (1837–1911).³¹

Tammsaare enda *alter ego*-na võib romaanis näha Indrekut. Kuigi kirjanik ei ole seda ise otseselt kinnitanud – üldse ei soovinud Tammsaare detailsemalt selgitada, kust ta ühe või

²⁵ A. H. Tammsaare. 2019. Vikipeedia. https://et.wikipedia.org/wiki/A._H._Tammsaare (20.01.2020).

²⁶ Mothander, C. 1939. Tammsaare teosed rootsi keeles. *Uus Eesti*, 16. aprill.

²⁷ Saluäär, A. 2020. Uurimistöö Vilhelm Mobergist ja Anton Hansen Tammsaarest. E-kiri L. Komissarovile, 6. veebruar.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ A. H. Tammsaare. 2014. Estnisk litteratur i svensk tolkning. http://estlitist.se/wiki/A._H._Tammsaare (20.01.2020).

³⁰ Mikkonen, V. I. 2001. Indrek Paas. A. H. Tammsaare romaani „Tõde ja õigus“ peategelane. Treier, E. (koost). *Tammsaare maailmakirjanikuna. Kolm välismaa Tammsaare-uurijat*. Tallinn: Olion, lk 52.

³¹ Viidalepp, R. 2019. „Tõde ja õigus“ 1. tõsielulisest tagapõhjast. Urmet, J. (koost). *Andres, Pearu, Vargamäe*. Paradiis, lk 33.

teise tegelase loomiseks inspiratsiooni leidnud oli³² –, viitavad sellele mitmed kattuvused Tammsaare ja Indreku elukäigus. Indrek on lastest vanuselt neljas nagu kirjanik isegi.³³ Samuti on kujunenud üldtunnustatud käsitleseks, et Mauruse kooli aeg II köites põhineb otseselt Tammsaare õpinguaastatel Hugo Treffneri eragümnaasiumis.³⁴ Sarnaselt Tammsaarele endale alustab Indrek gümnaasiumiteed tavapärasest kõrgemas vanuses. Mõlemad pidid õppemaksu tasumiseks koolis lisatöid tegema: köögis abistama, välisust valvama ja noorematele klassidele tunde andma. Mõlemal juhul asub kool Tartu kesklinnas ning sarnaselt oma prototüübile on koolijuhataja Maurus endine kirikuõpetaja. Nii nagu Indrek III köites, oli ka Tammsaare 1905. aasta revolutsiooni ajal Tallinnas ajalehetoimetuses tööl ning samasse aega jääb nii kirjaniku kui ka tema tegelase ema surm.

Nõukogude eesti kirjanduskaanonisse kuulus Tammsaare ateisti ja sotsialistliku realistina. Samas pole teisi märkimisväärseid eesti kirjanikke, kes oleks oma loomingus niivõrd laialdaselt religioonitemaatikaga tegelenud. Treti arvates peeti Tammsaaret ateistiks, kuna tema teostele on omane vabamõtlemine ja skeptilisus. Samuti andis selleks alust kirjaniku elustiil, milles polnud kohta ei kirikule ega ka muudele toimingutele, mida tavapäraselt religiooniga seostatakse. Trett jätkab aga, et kui ateismi defineerida jumala olemasolu eitamisena, selle mittetunnistamise ja ka -tunnetamisena, ei saa Tammsaaret kindlasti ateistiks pidada. Tammsaare olevat oma sisimas olnud sügavalt usklik, kuid seisnud oma usus kõrgemal formaalsetest religioonidest ja usudogmadest, mistõttu distantseeris ta ennast teadlikult kirikust kui jumala ja inimese vahendajast.³⁵ Lisaks põhjustas Treti arvates religioon Tammsaares sügava sisemise konflikti: ta tundis oma hinges jumala olemasolu, kuid loomult ratsionaalse ja skeptilise inimesena ei suutnud ta seda mõistusega omaks võtta.³⁶ Tammsaare oli ka tugeva sotsiaalse närviga, „Tõe ja õiguse“ III ja IV köide on paljuski kantud dekadentliku vaimsusega ühiskonnakriitikast ning näitavad autori südamevalu ühiskonnas toimuva üle. Treti hinnangul seisis kirjanik suure küsimuse ees: kuidas on jumal lasknud maailmal selliseks muutuda. Kuidas saab olemas olla kõikvõimas jumal, aga mitte õiglus? Lõhet kristliku õpetuse teooria ja praktika vahel pilkab Tammsaare ise oma essees „Sõnad ja teod“: kui Kristus armastas inimest nii palju, et suri tema eest, siis inimene armastab teist inimest nii palju, et laseb tal enda eest surra.³⁷

Seega võib öelda, et kui biograafiliselt põhineb Vargamäe Andrese tegelaskuju kirjaniku isal, siis Andrese religioosne maailmapilt paistab kujutavat kirjaniku enda oma. Sarnaselt Tammsaarele ei käi Andres kirikus, vaid eelistab kodus jumalaga Piibli vahendusel otse

³² Mikkonen, V. I. 2001. Indrek Paas. A. H. Tammsaare romaani „Tõde ja õigus“ peategelane. Treier, E. (koost). *Tammsaare maailmakirjanikuna. Kolm välismaa Tammsaare-uurijat*. Tallinn: Olion, lk 53.

³³ *Ibid.*, lk 52.

³⁴ *Ibid.*, lk 53.

³⁵ Trett, L. 1998. A. H. Tammsaare, nagu teda tundsin. Tallinn: Loomingu Raamatukogu, lk 69.

³⁶ *Ibid.*, lk 70.

³⁷ Tammsaare, A. H. 1976. Sõnad ja teod. *Valitud artiklid*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 126.

suhelda. Samuti painab ka Andrest sisemine segadus jumala õigluse üle. Andres ei kahtle kordagi selles, et jumal on olemas. Isegi oma tööd Vargamäel näeb ta seostatuna jumalaga.³⁸ Ometi painab teda Vargamäel valitsev ebaõiglus – kogu suurele tööle vaatamata läheb laisal ja riikalikul Pearul temast ikka paremini. Õigluse otsimisel pöördub Andres pühakirja poole. Piiblist leiab mees küll kinnitust, et tema ise on oma tegudega õigel teel, kuid see teadmine ainult süvendab rahulolematust Pearuga, kes jumala sõna millekski ei pea. Oluline mõtteviisi muutus toimub aga V köites, mille autor ise on kokku võtnud sõnadega alistumine ja resignatsioon.³⁹ Elu lõpul on Andres näiliselt kõik kaotanud: suur elutöö Vargamäe on läinud lonkava väimehe kätte, abikaasa Mari ja kaks poega on surnud, suure vaevaga kaevatud kraavid on kinni kasvanud. Samas leiab Andres just oma lüüasaamise kaudu vastuse sisemisele dilemmale, mis teda terve elu painanud on. Ta mõistab, et küsimusele jumala headuse ja õigluse üle ei ole vastust, kuna küsimus ise on vale.⁴⁰ Vabastades jumala õigusemõistmise taagast vabaneb Andres ise teda terve elu koormanud küsimusest jumala õiguse üle. Kui jumal on inimese maailmast eraldiseisev entiteet, ei saa teda maailma kurjuse ja ebaõigluse eest süüdistada. Tänu sellele uuele arusaamale suudab Andres enne surma oma eluga leppida ja rahu leida. Seda, kas ka kirjanik ise samasuguse tõekspidamiseni jõudis, pole võimalik kindlaks teha. Treti arvates mitte.⁴¹

Kui „Tõde ja õigus I“ 1926. aastal esimest korda ilmus, oli romaanile motoks antud prantsuse luuletaja ja literaadi Charles Baudelaire'i (1821–1867) tsitaat: „Imelises tundlikkuses mõõtmatuseni avardatud iga tühisem lapsepõlve mure, iga väiksemgi rõõm saab hiljem kunstiteose aluseks täiskasvanule, ilma et see ise seda ette teaks.“⁴² See annab selgelt kätte suuna, et „Tõde ja õiguse“ mõistmiseks tuleb vaadata Tammsaare enda elu poole. Kirjaniku väheste kommentaaride ja eraelu varjamise tõttu on siiski keeruline täpselt määratleda, missugused sündmused pentaloogias on autobiograafilise taustaga. Tegelaste ja keskkondade loomisel paistab kirjanik siiski olevat ulatuslikult oma isiklike kogemustele toetunud, eriti kõiges selles, mis puutub Indrekusse. Lisaks võib Treti tähelepanekutest lähtudes väita, et ka pentaloogias korduva motiivina esinev küsimus jumala olemasolu kohta on autobiograafiliste algetega.

³⁸ Andresel on mõnikord tume aimdus, nagu oleks Vargamäel jumalaga mingisugune salajane ühendus, nagu oleksid need kaks kuidagi üks ja seesama. Vargamäe põldudele rammu muretsedes ei tee ta midagi muud, kui kannab ande jumalale, kes elab siinsamas ja õnnistab Andrese tööd ning tegemist. Tammsaare, A. H. 2019. Tõde ja õigus I. Rahva Raamat, lk 117.

³⁹ Salokannel, J. 2019. Noore Eesti südametunnistus. EKSA, lk 129.

⁴⁰ Aga kas inimesel on õigus [jumalalt sõnapidamist] nõuda? Kas minul oli õigus? Ja kas ma olin jumalasõna õieti mõistnud? Kas see oligi jumalasõna, mis ma katsusin mõista? /.../ Inimene kirjutas suure kirja ja ütles siis: see on jumalasõna, ning kui jumal neid inimesesõnu ei pidand, siis neeti ja vannuti ta ära, sest ta põlnd täitnud inimese õigust. /.../ Inime on uhke oma tõega, inime on iseennast täis oma õigusega, aga jumala ees ei maksa see midagi. /.../ Jumal tahab rahu elada ja tahab, et ka inime elaks rahu. Tammsaare, A. H. 1969. Tõde ja õigus V. Tallinn: Eesti Raamat, lk 107.

⁴¹ Trett, L. 1998. A. H. Tammsaare, nagu teda tundsin. Tallinn: Loomingu Raamatukogu, lk 72.

⁴² Mandri, M. 2013. Murdekasutus A. H. Tammsaare romaanisarja „Tõde ja õigus“ I osa tegelaskõnes. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool: Filosoofiateaduskond, lk 44.

1.3. „Tõe ja õiguse“ ideeline kulminatsioon: inimkonna kaotus

Intervjuus „Tõest ja õigusest“ ja Indreku tegelasest magistritööd kirjutavale soome filoloogile võttis Anton Hansen Tammsaare oma epopöa idee kokku järgmiselt: „Esimeses osas kujutatakse inimese võitlust looduse vastu. Sellest võitlusest saab alguse kultuur ja see on kultuuri esimene ilmnemisviis. Teises osas võitleb inimene Jumalaga, see on kultuuri arengu järgmine etapp. Kolmandas osas võitleb inimene ühiskonnaga, kultuuri arengu kolmas etapp. Neljandas osas inimene võitleb iseendaga, kultuuri arengu neljas etapp. Viiendas osas kujutatakse lõpptulemust, alistumist, see on kultuuri arengu viimane etapp.“⁴³ Kirjaniku sellisest selgitusest võib välja lugeda kaks võtmetähtsusega mõtet „Tõe ja õiguse“ mõistmise seisukohalt: esiteks on „Tõde ja õigus“ sümboolne teos, mis peaks üldistavalt kujutama kogu inimkonna elukaart; teiseks on igasugune võitlus – nii üksikisiku kui ka inimkonna tasandil – määratud juba ette läbikukkumisele. Treier seob „Tõe ja õiguse“ inimkonna plaani üksikisiku omaga ja formuleerib epopöa kaks põhiteesi: 1) tõde ja õigust otsiv inimene võitleb nelja jõuga ning peab lõpuks normaalseks ja mõistuspäraseks alistuda ning täita oma kultuurilis-ümberkujundavat rolli loodulikus reaalsuses; 2) inimese eksistentsi ja teadvuse lakkamatu muutumine-täiustumine allub inimkonna ajaloo arenemisseadustele, mis tagavad suhtelise progressi koos paratamatute purustavate tagasilööride ja kaosega.⁴⁴

Pentaloogia selline ülesehitus paistab olevat tugevalt inspireeritud Oswald Spengleri kontseptsioonist tsivilisatsioonide tõusust ja langusest. On teada, et Tammsaare oli Spengleri suurteose „Õhtumaa allakäik“ enne oma epopöa kallale asumist läbi töötanud. 1925. aastal avaldas ta isegi teost eesti lugejatele tutvustava artikli.⁴⁵ Ka mitmetes oma esseedes on Tammsaare üles näidanud spenglerlikku suhtumist maailmaajalosse ja eri tsivilisatsioonidesse. Üleüldiselt on Tammsaare vahetult enne ning pärast „Tõe ja õiguse“ loomist avaldanud mitmeid artikleid, kus ta on ikka ja jälle süvenenud mõistetes „kultuur“ ja „tsivilisatsioon“.⁴⁶ Lisaks Spenglerile oli Tammsaare tutvunud paljude teiste ajaloolaste, sotsioloogide ja filosoofide tööga, kes on tegelenud kultuuriuurimisega historistlikust vaatenurgast. Seda tõestavad kirjanikust maha jäänud taskumärkmikud arvukate saksa-, vene-, prantsus-, inglise- ja rootsikeelsete väljakirjutustega raamatutest.⁴⁷ Seega võib väita, et ajaloo filosoofia ja inimkultuuri olemuse mõtestamine oli Tammsaarele südamelähedane teema ning oma suurteoses püüdis ta oma arusaamad üheks terviklikuks süsteemiks sünteesida. „Tõde ja õigust“ võibki näha kui Tammsaare kontseptsiooni ühe tsivilisatsiooni elukaarest koos oma tekkimise, õitsengu ja hääbumisega.

⁴³ Mikkonen, V. I. 2001. Indrek Paas. A. H. Tammsaare romaani „Tõde ja õigus“ peategelane. Treier, E. (koost). *Tammsaare maailmakirjanikuna. Kolm välismaa Tammsaare-uurijat*. Tallinn: Olion, lk 43.

⁴⁴ Treier, E. 2000. Tammsaare ja tema „Tõde ja õigus“. Tallinn: Olion, lk 64.

⁴⁵ *Ibid.*, lk 67.

⁴⁶ *Ibid.*, lk 69.

⁴⁷ Treier, E. 2000. Tammsaare ja tema „Tõde ja õigus“. Tallinn: Olion, lk 76.

Tammsaare lisab sellele siiski veel ühe olulise täpsustuse: kultuur algab sellest, kui inimene rebib ennast lahti loodusest ja sellega seoses ka jumalast. Kirjaniku enda sõnul usub primitiivselt (st maa lähedal) elav inimene jumalasse tingimusteta, kuid kultuuri mõjudel tekib usuline kõhklus.⁴⁸ Kui aga inimene satub võitlusesse iseendaga, kerkib jumala-küsimus uuesti üles ning inimene tunneb ka vajadust naasta tagasi algusesse ehk loodusesse. Indreku tagasi tulekut Vargamäele V köite alguses võib seega näha inimese meeleheitliku põgenemisena tsivilisatsioonile ettemääratud hävingu eest.

Indrek ongi mõeldud tõlgitsema kogu inimlike elusündmuste kõige sügavamat olemust, ta on mõeldud sümboliks.⁴⁹ See selgitab Tammsaare üsna vaba ümberkäimist autobiograafia ja fantaasiaga, mida on avatud eelmises peatükis – pole oluline, kui suneärkveloleku uur osa Indrekust on võetud autori enda elust ja kui palju on hiljem lisatud, kuna Indrek iseeneses ei oma tegelasena mingit väärtust, ta on loodud vaid kujundiks. Tõenäoliselt toetus Tammsaare tegelaste ja keskkondade loomisel nii ulatuslikult oma kogemusele, kuna see võimaldas kõige lihtsamini jõuda loomulikkuse ja elutruuduseni, mille saavutamist pidas Tammsaare kirjutamise „peamureks“.⁵⁰

Samasugust paratamatust nagu tsivilisatsiooni hukkumine, väljendab ka Indreku elutee. Ta pole aateline pessimist, vaid lihtsalt ei pääse elus kaasa lööma, tal puudub tahtejõud, algatusvõime, keskendumise oskus. Mikkonen väidab, et Indrek on n-ö sündinud oma saatuse tähe all, st ta elu ei oleks ka teistes oludes võinud oma põhisuuna poolest teistsuguseks muutuda.⁵¹ Indreku tegelaskujusse koondub inimkonna tragöödia – näha enda hääbumist, kuid olla võimetu selle peatamiseks midagi ette võtma.

Kui näha „Tõe ja õiguse“ pentaloogiat inimkonna romaanina, on avanev vaatepilt võrdlemisi trööstitu. Kogu oma fatalismis lõpetab Tammsaare romaani siiski helge, isegi lootustandva tooniga: Indrek lahkub teist korda Vargamäelt, ring algab otsast peale.

⁴⁸ Mikkonen, V. I. 2001. Indrek Paas. A. H. Tammsaare romaani „Tõe ja õigus“ peategelane. Treier, E. (koost). *Tammsaare maailmakirjanikuna. Kolm välismaa Tammsaare-uurijat*. Tallinn: Olion, lk 44.

⁴⁹ *Ibid.*, lk 45.

⁵⁰ Treier, E. 2000. Tammsaare ja tema „Tõe ja õigus“. Tallinn: Olion, lk 159.

⁵¹ Mikkonen, V. I. 2001. Indrek Paas. A. H. Tammsaare romaani „Tõe ja õigus“ peategelane. Treier, E. (koost). *Tammsaare maailmakirjanikuna. Kolm välismaa Tammsaare-uurijat*. Tallinn: Olion, lk 81.

2. VILHELM MOBERG JA „VÄLJARÄNDAJAD“

2.1. Ülevaade elust ja loomingust

Karl Artur Vilhelm Moberg sündis 20. augustil 1898 Lõuna-Rootsis, Smålandi maakonnas. 1906–1912 õppis ta kohalikus koolis, hiljem Grimslövi Rahvaülikoolis ja seejärel Katrineholmi kutsekoolis. Oma esimese jutu avaldas tulevane kirjanik juba 13-aastaselt kohaliku noorteaialehe novellivõistlusel.⁵² Sarnaselt Tammsaarele hakkas ka Moberg kirjutamisele tõsisemalt pühendumisele aga alles pärast tõsise haiguse seljatamist. 1918. aastal jäi tulevane kirjanik Hispaania grippi ja põdes seda pool aastat. Kuid juba 1919. aastal sai Moberg töökoha ajalehes, mis andis talle võimaluse oma lühijutte regulaarselt avaldada. 1921. aastal ilmus esimene raamat, burleskne jutukogu „I vapenrock och linnebyxor“ („Mundrikuues ja linastes pükstes“), ja 1922. aastal juba ka esimene romaan, „Prinsessan på Solklinten“ („Printsess Solklinteni“).⁵³ Mobergi tõeline läbimurre kirjanikuna toimus 1926. aastal, mil ilmusid järjest suure menu saavutanud näidend „Kassabrist“ („Puudujääk“) ja romaan „Raskens („Raskid“). Just seal näitas Moberg esimest korda oma võimeid eepika-skaalal töötamises.⁵⁴ Oma esimesed kakskümmend kirjanikuaastat viljeleski Moberg peamiselt draamavormi, kuid avaldas aeg-ajalt ka romaane. Mobergi varasemate aastate loomingust on eesti keeles ilmunud vaid näidend „Naine“ („Hustrun“; e k ilmunud 1939, tõlkija teadmata) ja romaan „Ratsuta täna öösel!“ („Rid i natt!“ e k ilmunud 1986, tõlkinud M. Pedajas).

Uus etapp Mobergi karjääris algas 1948. aastal, mil kirjanik kolis oma abikaasa ja lastega Ameerika Ühendriikidesse, et koguda materjali oma epopöa „Väljarändajad“ („Utvandrarna“) tarvis, mille kirjutamiseks kulusid järgmised 11 aastat. Algselt kavandas Moberg kolmeosalist romaanisarja, kuid otsustas materjali rohkuse tõttu lõpuks loo nelja köite peale jaotada: „Väljarändajad“ („Utvandrarna“, 1949), „Sisserändajad“ („Invandrarna“, 1952), „Asunikud“ („Nybyggarna“, 1956) ja „Viimane kiri Rootsi“ („Sista brevet till Sverige“, 1959). Peale tetraloogia kolmanda osa ilmumist lahkus Moberg Ameerikast, reisis mööda Euroopat ja lõpetas viimast köidet. Selle ilmumise järel elas kirjanik koos perega mõned aastad Šveitsis ning naasis siis 1968. aastal Rootsi, et koguda materjali oma järgmise kavandatava suurteose jaoks, mis pidanuks olema ülevaade rootsi rahva ajaloost. Töö jäi aga pooleli, sest 8. augustil 1973, veidi enne oma 75. sünnipäeva, lahkus kirjanik omal valikul elust.⁵⁵ Temast jäid maha abikaasa Margareta (paar abiellus 1923. aastal) ja nende viis last.

„Väljarändajate“ tetraloogia aines pärineb Rootsi lähiajaloost – 19. sajandi teises ja 20. sajandi esimeses pooles lahkus 1,3 miljonit rootslast oma kodumaalt ja emigreerus Ameerika

⁵² Vilhelm Moberg. 2019. Wikipedia. https://sv.wikipedia.org/wiki/Vilhelm_Moberg (20.01.2020).

⁵³ Runnquist, Å. 1959. Moderna svenska författare. Stockholm: Forum, lk 12.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ Saluäär, A. 2009. Vilhelm Moberg ja väljarändajad. *Viimane kiri Rootsi*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 284.

Ühendriikidesse. Selleks ajaks kui Moberg oma epopöa kallal tööd alustas, oli esimesest väljarändelainest möödunud sada aastat.⁵⁶ Saluäär rõhutab, et kuna Rootsi jäi 20. sajandi suurtest sõdadest ja okupatsioonidest puutumata, on emigratsioonilaine olnud riigi lähiajaloo suurim inimkaotus.⁵⁷

Rände põhjuseid on mitmeid, sealjuures eristatakse tõuke- ja tõmbetegureid. Peamine tõuketegur, mis rootslasi oma kodumaalt lahkuma ajas, oli vilets majanduslik olukord, mida põhjustas ennekõike ülerahvastatus: tänu rahuajale ja meditsiini arengule vähenes 19. sajandi alguses laste suremus ning nii muutusid kuue ja seitsme lapsega pered tavapäraseks.⁵⁸ Kuna vaid üks lastest sai pärandusena isatalu ja ülejäänud pidid endale mõne muu elatusallika leidma, tekkis suur tööpuudus. Ameerika Ühendriikides seevastu oli tänu tohutu kiirusega kasvavale majandusele tööjõupuudus. Lisaks sellele oli tähtis tõmbetegur 1862. aastal Ameerika Ühendriikide presidendi Abraham Lincolni allkirjastatud seadus *Homestead Act*, mis andis sisserännanutele võimaluse endale tasuta väike maalapp saada. Emigratsiooni hoogustumisel oli oluline roll ka esimeste Ameerika Ühendriikidesse kolinud rootslaste positiivsetel kogemustel. Väljaränne toimus n-ö ülevalt alla, kõigepealt lahkusid Rootsist heal elujärjel olevad inimesed, kes polnud rahul ühiskonnas toimuvaga ning eelistasid Rootsi konservatiivsele monarhiale Ameerika Ühendriikide liberaalsust ja demokraatiat. Esimeste emigrantide seas olid ka usulised vähemused, kes Rootsis riigiusuks kuulutatud luterlusest lahknesid. Kuna enamik esimestest lahkunutest pidas kodustega kirjavahetust, hakkasid kuuldused Ameerikas pakutavatest võimalustest Rootsis kiiresti levima ning lisaks kõrgemale keskklassile võtsid emigreerumise järjest enam ette vaesemad talupojapereid ning noored lihttöölised.⁵⁹

Ka Mobergi enda suguvõsa ei jäänud emigratsioonilainest puutumata, peale tema enda ema ja isa rändasid Ameerikasse kõik Mobergi vanemate õed-vennad. Omavahel hoidsid pereliikmed ühendust ning lisaks kirjadele saatsid emigreerunud sugulased Mobergi vanematele ka kohalikke rootsikeelseid ajalehti. Mobergi vanemad olid lihtsad talupojad ning peale Piibli ja katekismuse kodus rohkem raamatuid polnudki, mistõttu olid sugulaste saadetud ajalehed pikka aega tulevase kirjaniku ainus lugemisvara.⁶⁰ Just kirjade ja ajalehtede kaudu tekkis Mobergis Ameerika Ühendriikidest sügav vaimustus ja ta otsustas ka ise sinna kolida. 18-aastasena oli tal isegi laevapilet soetatud, kuid emal õnnestus noormees

⁵⁶ Saluäär, A. 2008. Rändamisest ja väljarändamisest. *Põhjamaadest ja Eestist. Kirjutisi 1987–2008*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 372.

⁵⁷ Saluäär, A. 2007. Karl Oskari maja ja Kristina õunapuu. *Looming*, 1, lk 125.

⁵⁸ Andresson, K., Clemensson, P. 2019. Drömmen om en bättre framtid. *Släkthistoria special*, lk 6.

⁵⁹ Beijbom, U. 2019. Emigrationens olika epoker. *Släkthistoria special*, lk 31–33.

⁶⁰ Griberg, S. 2019. Sveriges nationalepos. *Släkthistoria special*, lk 80–81.

ümber veenda.⁶¹ Just lapsepõlvest kaasa saadud huvi Ameerika vastu oli see, mis tõukas kirjanikku hiljem rootslaste väljarännet uurima.⁶²

„Väljarändajad“ avabki emigratsioonilainet ühe pere ja nende lähikondlaste loo kaudu. Keskseteks tegelasteks on abielupaar Karl Oskar ja Kristina Nilsson, kes koos oma laste, Karl Oskari noorema venna Roberti ja veel 11 kohalikuga Rootsist Ameerikasse kolivad. Tetraloogia esimene köide „Väljarändajad“ jaguneb mõtteliselt kaheks. Esimene pool tutvustab Karl Oskari perekonna lugu, tema enda noorust koos abiellumise ja esimeste taluperemehe-aastatega ning tema teekonda otsuseni oma kodumaa maha jätta. Teine pool keskendub külaelanike vaevalisele laevareisile mööda Atlandi ookeani ja kulmineerub nende randumisega New Yorgis. Teine köide „Sisserändajad“ jätkub sealt, kust esimene lõppes. Sadamasse jõudnud väljarändajad alustavad teekonda Minnesota osariigi poole, kus immigrantidel on võimalus soodsalt viljakaid maatükke soetada. Romaani tegevustik katab teekonna läbi Ameerika ja esimesed rasked aastad uues kohas, mil Karl Oskar ja Kristina üritavad oma elu uuesti üles ehitama hakata. Kiirele rikastumisele lootev Robert liitub aga California kullapalavikuga. Kolmas köide „Asunikud“ ja neljas köide „Viimane kiri Rootsi“ vaatlevad väljarännanute edasist elu kuni Karl Oskari surmani.

Juba 1950. aastate lõpuks oli romaanisarja kogutiraaž tõusnud miljoni eksemplarini.⁶³ Lisaks edetabelitele ja müüginumbritele sümboliseerib „Väljarändajate“ rolli rootsi kultuuriruumis Axel Olssoni 1959. aastal avatud skulptuur Karlshamnis, mis kujutab tetraloogia peategelasi Karl Oskarit ja Kristinat. Kuju pole aga pühendatud Mobergile või tema loomingule, vaid hoopis nendele 1,3 miljonile rootslasele, kes väljarändelaine ajal oma kodust lahkusid. Seega võib öelda, et Moberg on oma romaanisarja kaudu ühele Rootsi ajaloo keerulisemale epohhile inimliku näo andnud. Ka kirjanik ise oli kuju avamise juures ning oli sellest sügavalt liigutatud. Enda sõnul kinnitas skulptuur talle lõplikult, et „tema väljarändajad on tõepoolest rahva teadvusesse jõudnud“.⁶⁴

„Väljarändajatel“ on olnud oluline roll ka immigratsiooni puudutava sotsiaalse diskursuse kujundamisel Rootsis. Kuni 1950. aastateni kasutati Rootsi kolinud välismaalaste kohta sõna *utlänning*, mille eestikeelne vaste võiks olla 'välismaalane' või 'muulane'. Sõnal pole otseselt negatiivset tähendusvarjundit, kuid see rõhutab vahet „omade“ ja „võõraste“ vahel. Peale „Väljarändajate“ teise köite – originaalpealkirjaga „Invandrarna“ – ilmumist asendus *utlänning* järk-järgult Mobergi kasutatud sõnaga *invandrare*, mis sõna-sõnalt tõlkides tähendabki 'sisserännanu'. Tegemist on umbisikulisema ja neutraalsema sõnaga, mis ei aseta sihitist automaatselt võõra positsioonile. *Invandrarna* ei ole Mobergi enda loodud sõna, kuid

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Saluäär, A. 2009. Vilhelm Moberg ja väljarändajad. *Viimane kiri Rootsi*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 280.

⁶³ *Ibid.*, lk 279.

⁶⁴ Lannestock, G. 1977. Vilhelm Moberg i Amerika. Zindermans, lk 125.

romaanis kasutamisega laiendas ta nii selle keelendi tähendusvälja kui ka väljarändamise kontseptsiooni üldiselt.⁶⁵

Tetraloogia põhjal on valminud Jan Troelli filmid „Väljarändajad“ („Utvandrarna“, 1971) ja „Asunikud“ („Nybyggarna“, 1972), mille stsenaariumi loomisel Moberg ka ise kaasa lõi. Peategelastest abielupaari kehastavad filmis Max von Sydow ja Liv Ullmann. „Väljarändajate“-ainelist filmi lavastab praegu ka Norra režissöör Erik Poppe, võtete algus on plaanitud 2020. aastasse.⁶⁶ Lisaks filmidele on „Väljarändajad“ jõudnud ka teatrilavale. Kõige menukamaks lavaversiooniks kujunes 1995. aastal Malmö ooperiteatris esietendunud muusikal „Duvemåla Kristina“ („Kristina från Duvemåla“). Endiste ABBA liikmete Björn Ulvaeuse ja Benny Anderssoni muusika ja libretoga teos jutustab kogu tetraloogia sündmustikku just Kristina vaatenurgast. Tohtu menu saavutanud muusikali nimirollis oli Helena Sjöholm, Karl Oskarit kehastas Anders Ekborg.

Huvi Mobergi teoste eesti keelde tõlkimise vastu ulatub juba nõukogude aega. Kuni 1980. aastani ei olnud Mobergi Eestis avaldamine tema NSVLi suunas tehtud kriitika tõttu võimalik. 1981. aastal ilmus Loomingu Raamatukogus Arnold Raveli tõlkes näidend „Kohtunik“ („Domaren“). Kuna raamatu avaldamine möödus probleemideta, tõlgiti ja avaldati järgnevatel aastatel veel mitu Mobergi teost. „Väljarändajate“ tõlkimine jäi hilisemasse aega, kuna Eesti taasiseseisvumisega muutusid ka kirjastusolud.⁶⁷ Esimesena hakkas „Väljarändajaid“ eesti keelde tõlkima geograaf Uudo Pragi. Hobi korras valminud esimese köite käsikiri jäi aga ilmunuta, kuna tetraloogia tõlkimist alustas kogenud tõlkija ja toimetaja Anu Saluäär.⁶⁸ Aastatel 2002–2009 ilmusidki Saluääre tõlkes järjest kõik „Väljarändajate“ köited. Tema tõlgitud on ka tetraloogia mõtteliseks epiloogiks peetud romaan „Sulle antud elupäevad“ („Din stund på jorden“).⁶⁹

2.2. Autobiograafilised elemendid „Väljarändajates“

Vilhelm Moberg kasutas oma teostes harva otseseid autobiograafilisi elemente, kuid peaaegu alati leidub tema tegelastes kirjaniku enda elu peegeldavaid jooni. Erinevad Mobergi-uurijad seda autobiograafia ja fiktsiooni segamist nimetanud tema ideaalminaks või ka biograafilisteks mõtteharjutusteks.⁷⁰ Alving seevastu toob välja, et ühtedesse „Väljarändajate“ tegelastesse on Moberg sisse kirjutanud oma igatsuse, teistesse oma

⁶⁵ Liljestrand, J. 2009. Mobergland. Stockholm: Ordfront, lk 19.

⁶⁶ Bergqvist, M. 2019. Erik Poppe ny regissör för „Utvandrarna“ – filmen börjar spelas in 2020. *Expressen*. <https://www.expressen.se/noje/blogg/tvbloggen/2019/10/25/utvandrarna-erik-poppe-sf-studios/> (20.01.2020).

⁶⁷ Saluäär, A. 2020. Uurimistö Vilhelm Mobergist ja Anton Hansen Tammsaarest. E-kiri L. Komissarovile, 6. veebruar.

⁶⁸ Kurs, O. 2017. Uudo Pragi elust ja tööst. *Vooremaa*. https://www.vooremaa.ee/uudo-pragi-elust-ja-toost-10/?fbclid=IwAR35NshukdBCPDvI8oSoq4lr_GUogthiEl6WFb5geolAQPd5bf-57vmGq1o (20.01.2020).

⁶⁹ Moberg, V. 1987. Sulle antud elupäevad. Tallinn: Eesti Raamat.

⁷⁰ Liljestrand, J. 2009. Mobergland. Stockholm: Ordfront, lk 73.

tegeliku biograafia osad.⁷¹ Igatahes pole kahtlustki, et „Väljarändajate“ tetraloogia on tugevalt seotud Vilhelm Mobergi enda elukäiguga.

Juba „Väljarändajate“ esimese lausega⁷² seob Moberg romaani tegevuse oma enda perekonna looga: ka tema perekond oli pärit Smålandist.⁷³ Konkreetne paralleel romaanisarja tegelaste ja Mobergi sugulaste vahel on ka Karl Oskari perekonna sihtkoht Minnesota, kuhu kirjaniku sõnul oli kunagi kolinud tema emapoolse vanaema õde. Liljestrand väidab seega, et Mobergi ei huvitanud tegelikult väljarändamine kui üldinimlik fenomen, vaid just omaenda perekonna lugu, millega ta kõige paremini suhestuda suutis.⁷⁴ Rääkides „Väljarändajate“ epopöast rõhutas Moberg sageli, et tema ei valinud romaanisarjale ainet, vaid see valis tema.⁷⁵

Lisaks tetraloogia üldise teemavalikule esineb kõigis köidetes suuremaid või väiksemaid allusioone ja viiteid seikadele kirjaniku elust. Ühes kirjas oma kirjastajale räägib Moberg, et väljarändajate murede ja raskuste kirjeldamisel saab ta paljuski toetuda omaenda kogemusele esimestest Ameerika-aastatest.⁷⁶ Nii näiteks on üks romaanisarja liigutavamaid sümboleid, mis väljarändajate Rootsi ja Ameerika elu vahelist sidet hoiab, autobiograafiliste juurtega. Karl Oskar võtab Ameerikasse kaasa oma näljahäda tõttu surnud esimese tütre Anna kingad. „Sisserändajate“ lõpus näitab Karl Oskar kingi koduigatsusest painatud Kristinale, tuletamaks naisele meelde, miks nad kodumaalt lahkunud olid – et tagada oma lastele parem elu. Mobergi kirjadest oma naisele selgub aga, et Anna kingade sümbol on autobiograafiline. Kuna Mobergi perekonna rahaline seis ei olnud eriti kindel, pidid kirjaniku abikaasa ja lapsed 1949. aastal Rootsi naasma ning Moberg jäi Ameerikasse üksi „Väljarändajate“ esimest köidet lõpetama. Sagedates kirjades naisele tunneb kirjanik muret tema ja laste käekäigu pärast ning eriti oma noorima lapse ja ainsa poja Björni üle. Ühes kirjas jutustab Moberg, et ta oli prügi välja viies leidnud poja vanad katkised kingad ja pidi seepeale suurest igatsusest peaaegu nutma hakkama. Kingi ta ära visata ei raatsinud, vaid leidis neile koha oma töölaual. Kirjas nimetab ta neid oma maskotiks.⁷⁷ Ühes teises kirjas naisele ütleb Moberg, et vahel võtab ta poja kingad õhtul magama minnes kaissu.⁷⁸

Mobergi biograafia taustal selgineb ka üks „Väljarändajate“ romaanisarja suurimaid paradokse – kuigi tetraloogia ja eriti selle esimene köide on lugu suurest ja ohtlikust

⁷¹ Alving, B. 1971. Sista ordet från Moberg. Lagerroth, E., Lagerroth, U.-B. (koost). *Perspektiv på Utvandrarrömmen*. Rabén & Sjögren, lk 47.

⁷² *Detta är en berättelse om några människor, som från sina hem i Ljuder i Småland utvandrade till Nordamerika.* (See on lugu inimestest, kes rändasid oma kodust Ljuderist Smålandis Põhja-Ameerikasse.) Moberg, V. 1970. *Utvandrarna*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag, lk 5. Siin ja edaspidi uurimistöö autori tõlge.

⁷³ Liljestrand, J. 2009. *Mobergland*. Stockholm: Ordfront, lk 77.

⁷⁴ *Ibid.*, lk 79.

⁷⁵ Saluäär, A. 2007. *Rändamisest ja väljarändamisest*. Reisikiri. Tallinn: Loomingu Raamatukogu, lk 6.

⁷⁶ Liljestrand, J. 2009. *Mobergland*. Stockholm: Ordfront, lk 73.

⁷⁷ *Ibid.*, lk 83.

⁷⁸ *Ibid.*, lk 14.

odüsseiast tõotatud maale, on reisijad kogu epopöa vältel oma geograafilises ümbruses justkui vangis.⁷⁹ Peale Roberti jäävad kõik väljarändajad pidama sinnasamasse, kuhu nad oma reisiga välja jõudsid. Uuesti kolimise või Rootsi tagasi pöördumise mõtet ei teki kellelgi kordagi. Ühelt poolt võtavad väljarändajad ette suure reisi, teisalt on nad nii reisi vältel kui ka oma uues elukohas sama piiratud keskkonnas kui oma kunagises kodus. Liljestrandi arvates suletud ruumi meenutav keskkond seotud asjaoluga, et reisimist on romaanides kujutatud hirmsa katsumusena. Ookeani ületamisel tabavad väljarändajaid tormid ja epideemiad, keeruline on ka New Yorgi sadamast Minnesotasse reisimine. Roberti ja Arvidi reis lõppeb mõlema haigestumise ja surmaga. Isegi need üksikud korrad, mil muidu statsionaarse eluviisiga Karl Oskar kodutalust kaugemal asju ajamas käib, toovad endaga kaasa mõne õnnetuse – ühel korral jääb mees koos poeg Johaniga lumetormi kätte, teisel korral langeb röövli ohvriks. Seetõttu ei söandagi peaaegu keegi pärast ühte suurt rännakut enam mõnda uut teekonda ette võtta. Ka see vastuolu tuleneb Mobergi enda kogemustest Ameerikas ringi liikumisega. Kaks ülalmainitud intsidenti, mis Karl Oskariga kodust väljudes juhtusid, on otseselt Mobergi enda kogemustest võetud: lumetorm tabas teda Illinois's autoreisil olles, röövli kätte oleks ta äärepealt langenud Chicagos restoranist väljudes.⁸⁰ Kuigi arvatavasti ei olnud kirjaniku elu tegelikult kummalgi korral päriselt ohus ja romaani jõudnud variandid on kujutlusvõimega oluliselt rikastatud, iseloomustab see ikkagi Mobergi negatiivseid kogemusi reisimisega nii Ameerikas kui ka üleüldiselt. Liljestrand toob välja, et tema ülejäänud teostes peale „Väljarändajate“ puuduvad reisikirjeldused täielikult – tegevus toimub kas ühes keskkonnas või isegi kui tegevuskohti on mitu, ei ole nende vahel liikumist kunagi avatud.⁸¹ Kogu paradoksaalsuses võib seega kinnitada, et suure reisieepose tegelased ei armasta reisimist, samamoodi nagu nendega samasuguse reisi ette võtnud autor ise.

Mobergil ei ole „Väljarändajates“ ka ühte konkreetset *alter ego*, jooni tema enda iseloomust ja elust esineb kõigis kolmes peategelases, Karl Oskaris, Kristinas ja Robertis. Sarnaselt Mobergile endale ei läinud Karl Oskar Ameerikasse lihtsalt õnne ootama, vaid otsis paremaid tingimusi enese teostamiseks. Sealjuures ei olnud ei Karl Oskaril kordagi illusiooni, et Ameerikas ootaks teda kerge põli või lihtsalt leitav rikkus. Ta oli valmis töötama, kuid seda tingimusel, et see töö teda ka kuhugi edasi viib. Smålandi kivine maa ja Rootsi jahe kliima tegi põllumeeste elu keeruliseks, vaatamata nende endi töökusele ja pingutusele. Minnesotas see-eest olid põllutöödeks sobivamad tingimused ning Karl Oskari töö viis perekonda edasi. Mees tunneb ka ise, et Ameerikas töötab ta hoopis uue hoo ja tahtega ning on enda peale isegi pahane isatalus raisatud aastate pärast.⁸² Sarnaselt kirjutab ka Moberg pärast „Väljarändajate“ esimese köite valmimist sõbrale, et ta suudab Ameerikas hoopis

⁷⁹ Liljestrand, J. 2009. Mobergland. Stockholm: Ordfront, lk 85.

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ *Ibid.*, lk 84.

⁸² Liljestrand, J. 2009. Mobergland. Stockholm: Ordfront, lk 88.

paremini töötada ja keskenduda.⁸³ Ühes teises kirjas kahetseb ta, et pidi elama 50 aastat, enne kui Ameerikasse saabus.⁸⁴

Kuigi Mobergi ja Karl Oskari vahele võib tõmmata ja on tõmmatud teisigi paralleele, ei soovinud kirjanik ise enda seostamist Karl Oskariga. Lannestocki sõnul olevat Moberg Karl Oskarit igavaks nimetanud. Tõlkija spekulatsioonid, et hoopis rohkem sarnaneb kirjanikule Roberti tegelaskuju, kes erineb vanemast vennast oma lennuka ja fantaasiarohke mõttemaailma poolest.⁸⁵ Autobiograafilisteks joonteks on peetud ka Roberti ebaapraktilist loomust, naiivsust ja kalduvust unistamisele.⁸⁶ Väike, kuid oluline ühendav detail on ka kõrvahaigus, mis Mobergi suure osa elust krooniliselt vaevas ning mille all Robert „Asunikes“ venna juurde naastes kannatab.⁸⁷ Probleemid kõrvadega takistasid sageli Mobergi tööd ja igapäevaelu ning tõukasid teda üldiselt melanhooliasseisundisse. Sarnaselt sunnib haige kõrv ka kullaotsingutelt naasnud Robertit öösiti ärkvel olema ning meenutama oma ebaõnnestunud ettevõtmist ja sõber Arvidi surma. Liljestrandi arvates esindavad Karl Oskar ja Robert kaht erinevat tahku Mobergi saatusest Ameerikas: ühelt poolt edukas individualist, kes trotsib järjekindlalt rootsipoolset ülemvõimu ja tagurlikke jõude ning saavutab oma raske töö kaudu uues maailmas rikkuse, vabaduse ja kindla positsiooni; teiselt poolt kroonilisest haigusest saadetud traagiline unistaja-kuju, kes vabadust ja luksust ihaldades rahutult mööda maad ringi tormab ja võõraks jääb.⁸⁸

„Väljarändajate“ tetraloogia kõige traagilisem kuju on kahtlemata Kristina. Kõigist väljarännanutest on temal Rootsi-elule kõige vähem ette heita ning seetõttu on ta ka Ameerikas kõige õnnetu.⁸⁹ Koduigatsuse motiiv etableerub juba „Sisserändajates“⁹⁰ ning kasvab kahes järgmises köites sügavaks melanhooliaks. Küsimusele, kui palju on Kristina koduigatsuses Mobergi ennast, ei ole ühest vastust. Esimesel Ameerika-aastal nentis Moberg ühes kirjas, et tema perekond igatseb Rootsi vaimse keskkonna järele, kuna vaatamata sellele, kui hästi Ameerikas kõik on, jäävad nad ikkagi ravimatult rootslasteks.⁹¹ Samas ei saa siiski eitada Mobergi kiindumust Ameerikasse ja tema rahulolu uues elupaigas, mis „Väljarändajate“ eepose valmimise ilmselt paljuski üldse võimalikuks tegi. Sellele vaatamata võib öelda, et kuigi Rootsi-igatsust Mobergil arvatavasti kunagi ei tekkinud, tüdines ta ajapikku Ameerikast. „Väljarändajad“ on kirjutatud 12 aasta jooksul, mille vältel asendus kirjaniku esialgne entusiasm ja optimism melanhoolia ja resignatsiooniga.⁹² Teda häiris inimeste konservatiivsus ja religioossus, samuti „igav“ toit ja asjaolu, et pühapäeviti õlut

⁸³ *Ibid.*, lk 88.

⁸⁴ *Ibid.*, lk 87.

⁸⁵ Lannestock, G. 1977. Vilhelm Moberg i Amerika. Zindermans, lk 86.

⁸⁶ Liljestränd, J. 2009. Mobergland. Stockholm: Ordfront, lk 95.

⁸⁷ *Ibid.*, lk 97.

⁸⁸ *Ibid.*, lk 98.

⁸⁹ *Ibid.*, lk 107.

⁹⁰ Lannestock, G. 1977. Vilhelm Moberg i Amerika. Zindermans, lk 89.

⁹¹ Liljestränd, J. 2009. Mobergland. Stockholm: Ordfront, lk 89.

⁹² Liljestränd, J. 2009. Mobergland. Stockholm: Ordfront, lk 106.

ei müüdnud. Kirjas Rootsi naasnud abikaasale teatas Moberg kord, et ta „pigem pooks ennast üles kui elaks kogu ülejäänud elu Minnesotas“.⁹³ Ka Vietnami sõja (1955–1975) puhkemine sundis patsifistist kirjanikku tunnistama, et tema algusaastate entusiasm oli olnud põhjendamatu.⁹⁴ Tetraloogia kahte viimast osa võibki Liljestrandi sõnul näha jutustusena ühest vananevast kirjanikust.⁹⁵ Just Kristina tegelases manifesteerub Mobergi enda raskemeelsus kõige reljeefsemalt.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et sarnaselt Tammsaarele hägustab ka Moberg oma suurteoses autobiograafia ja ilukirjanduse piiri. Kirjanik ise oli läbinud samasuguse murrangulise reisi üle Atlandi ookeani nagu tema tegelased, kogenud samu eneseohverdusi, triumfe ja lüüasaamisi ning läbinud samu keelelisi ja hingelisi muutusi.⁹⁶ Just tänu autori isiklikule mõõtmele ei jää „Väljarändajate“ tetraloogial paljalt ajalooeeposeks, vaid on ennekõike just inimeste lugu.

2.3. „Väljarändajate“ ideeline kulminatsioon: inimkonna võit

Lapsepõlves välja kujunenud armastus Ameerika Ühendriikide vastu oli Vilhelm Mobergi jaoks tihedalt läbi põimunud tema poliitiliste tõekspidamistega. Kirjaniku maailmavaated olid aastate jooksul muutumises ja seda on keeruline kirjeldada lähtuvalt konventsionaalsetest politoloogiterminitest.⁹⁷ Bramell võtab Mobergi kreedo kokku sõnaga individualism⁹⁸, Greider nimetab võtmesõnana vabadust.⁹⁹ Kindlalt oli ta veendunud patsifist ja vabariiklane. Mobergi maailmavaatele jättis tugeva jälje üles kasvamine pisikeses külakogukonnas ja teismelisena sotsialistlik-anarhistlikes töölisliikumistes kaasa löömine. Teise maailmasõja ajal orienteeris kirjanik ennast siiski liberalismile¹⁰⁰ ning oli üks häälekamaid kriitikuid Rootsi neutraliteedipoliitika suunas: ta soovis Rootsi liitumist liitlasriikidega, kuid ka Rootsi kodanike suuremat vabadust bürokraatiast ja võimudest.¹⁰¹ See näitab ilmekalt, kuidas Moberg nägi kogu poliitikamaailma läbi üksikisiku vabaduse prisma. Lannestock võtabki kirjaniku elu kokku sõnadega „võitlus indiviidi õiguste eest“.¹⁰² Valikuvabaduse tähtsustamine iseloomustab kogu Mobergi elu ja loomingut, aga ka tema elust lahkumist. Ajalehe Aftonbladet lööbil ilmunud teade kirjaniku enesetapust võtab kokku kogu tema kreedo: „Vilhelm Moberg sai surra nii, nagu ta soovis.“¹⁰³

⁹³ Griberg, S. 2019. Sveriges nationalepos. Släkthistoria special, lk 83.

⁹⁴ Liljestränd, J. 2009. Mobergland. Stockholm: Ordfront, lk 119.

⁹⁵ *Ibid.*, lk 102.

⁹⁶ *Ibid.*, lk 106.

⁹⁷ *Ibid.*, lk 114.

⁹⁸ *Ibid.*, lk 115.

⁹⁹ *Ibid.*, lk 116.

¹⁰⁰ *Ibid.*, lk 115.

¹⁰¹ *Ibid.*, lk 117.

¹⁰² Lannestock, G. 1977. Vilhelm Moberg i Amerika. Zindermans, lk 43.

¹⁰³ Liljestränd, J. 2009. Mobergland. Stockholm: Ordfront, lk 213–214.

Just talupoegi pidas Moberg „kõige viimasteks individualistideks“ kaasaegses maailmas. Kirjaniku ideaale esindab autonoomne talupoeg, kes ise enda ja oma pere eest hoolitseb.¹⁰⁴ Selliseid inimesi kujutabki „Väljarändajate“ tetraloogia, mis on paljuski kõigi Mobergi tõekspidamiste ja uskumuste monument. Karl Oskar sümboliseerib indiviidi võidukäiku. Ta trotsib talle ette määratud raskeid olusid – kiratsevat loodust ja konservatiivset riigivõimu – ja ehitab oma elu uuesti üles. Moberg püüab tema tegelasega illustreerida, kuhu võib inimene ennast ise viia, kui tal on selleks vabadus. Sealjuures toob Liljestränd välja, et Karl Oskari mütologiseerimisel on Moberg vastuollu läinud nii ajaloo kui ka loogikaga. Näiteks oleks olnud üsna ebatõenäoline, et Minnesotasse saabumise järel oleks Karl Oskar, varatu ja keeleoskuseta välismaalane koos väikeste laste ja viimaseid nädalaid raseda abikaasaga, kolinud elama looduse keskele, eemale oma kaasmaalastest ja kogu tsivilisatsioonist. Moberg on selle kujundiga soovinud rõhutada Karl Oskari iseseisvust ja seesmist vabadust – ta ehitab endale ise uue ühiskonna. Vabaduseigatsust (*frihetslängtan*) nimetab Liljestränd kogu tetraloogia tuumaks.¹⁰⁵

Sarnaselt „Tõe ja õigusele“ ei oma ka „Väljarändajate“ tegelased väärtust iseendas, vaid on mõeldud ennekõike sümboliteks. Liljestränd toob välja, et tegelaste kirjeldamisel on autor olnud pigem napolisõnaline. Karl Oskar on pikk, lihaseline ja suure ninaga, Kristina laiade puusade ja heledate juustega. Samuti on tegelased väga stereotüüpsed. Karl Oskarit on kirjeldatud põikpäise ja töökana, Kristinat ustava ja sügavalt religioossena.¹⁰⁶ Seda võib põhjendada Mobergi taotlusega üldistusjõule.¹⁰⁷ Seega võib „Väljarändajaid“ sarnaselt „Tõe ja õigusele“ nimetada – Elem Treieri väljendit kasutades – inimkonna romaaniks. Kuigi tasandid on mõnevõrra erinevad – „Tõde ja õigus“ kirjeldab, vähemalt ambitsioonilt, terve tsivilisatsiooni elukäiku, samas kui „Väljarändajad“ avab ühiskonda üksikisiku vaatenurgast –, iseloomustab mõlemat epopöad soov luua ühe tegelase loo põhjal laiemaid üldistusi.

Mobergi maailmapilt on Tammsaare omast oluliselt positiivsem – ebavõrdse võitluse ja vältimatu resignatsiooni asemel kirjeldab Moberg inimese tahet ja võimet ennast teostada, oma elu enda soovi järgi kujundada (eeldusel, et talle on selleks vabadus antud). Ometi lõppeb „Tõde ja õigus“ positiivsemas toonis kui „Väljarändajad“. Vaatamata oma suhtelisele edule ja õnnele uuel kodumaal mõtlevad romaani neli kesksel tegelast, Karl Oskar, Kristina, Robert ja Ulrika, kõik surres tagasi oma kunagisele kodule Rootsis. „Tõe ja õiguse“ ja „Väljarändajate“ moraali saab seega lühidalt kokku võtta mõttega, et kaotus ei pruugi inimest õnnetuks teha, samamoodi nagu võit ei pruugi teda õnnelikuks muuta.

¹⁰⁴ *Ibid.*, lk 115.

¹⁰⁵ Liljestränd, J. 2018. *Mannen i skogen*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag, lk 396.

¹⁰⁶ *Ibid.*, lk 391.

¹⁰⁷ Liljestränd ise võtab selle kokku mõttega: *Nad võiksid olla väljarändajad mõnest teisest kihelkonnast, maakonnast või maailmajaost, nad võiksid elada tuhat aastat tagasi või eile, võiksid olla sinu või minu esivanemad, sina või mina. Ibid.*, lk 392.

3. „TÕE JA ÕIGUSE“ JA „VÄLJARÄNDAJATE“ VÕRDLUS

3.1. Lootüübi võrdlus

Inglise ajakirjanik ja kolumnist Christopher Booker (1937–2019) on oma raamatus „The seven basic plots“¹⁰⁸ nimetanud seitse põhilist lootüüpi, millega saaks maailma kirjandustraditsiooni kokku võtta. Autor on toetunud šveitsi psühhiaatri ja analüütilise psühholoogia rajaja Carl Gustav Jungi arhetüüpide teooriale. Bookeri sõnul on seitse peamist lootüüpi *overcoming the monster* (koletise võitmine), *rags to riches* (rentslist rikkuriks), *the quest* (otsing), *voyage and return* (teekond sinna ja tagasi), *comedy* (komöödia), *tragedy* (tragöödia) ja *rebirth* (ümbersünd).¹⁰⁹ Kuigi Bookeri teost on kritiseeritud¹¹⁰, on tegemist ühe kõige julgema ja ulatuslikuma kirjandusteooriaga, mis üritab katta kogu lugude jutustamise kui sellise. Niisuguse tugevalt üldistava kirjandusteooria valiku taga on siinse töö eesmärk: mitte niivõrd pakkuda kahe kirjandusteose süvaanalüüsi kui avada ja võrrelda kahte kirjandusteost lähtuvalt teose suhtest autori ja tema kultuuriruumiga.

Kui vaadata Anton Hansen Tammsaare „Tõe ja õiguse“ pentaloogiat ja Vilhelm Mobergi „Väljarändajate“ tetraloogiat lähtuvalt Bookeri seitsmest lugude põhitüübist, selgub et mõlemad epopöasid iseloomustab rentslist rikkuriks narratiiv. Sealjuures jagunevad teosed kahte Bookeri välja toodud alajaotusesse: kui „Väljarändajad“ oleks klassikaline rentslist rikkuriks lugu, siis „Tõde ja õigus“ on selle tumedam, traagilisem (*dark*) alltüüp. Rentslist rikkuriks lugude keskmes on tegelaskuju muutumine, avanemine.¹¹¹ Algselt tavapärane ja märkamatu tegelane peidab endas tohutut potentsiaali, mis mingi käivitava sündmuse tagajärjel avaldub. Kui tavapäraselt on rentslist rikkuriks lood õnneliku lõpuga, siis süngemas variandis läbib peategelane samasugused etapid, kuid jääb lõpuks oma saavutustest ilma ega leia otsitud õnne, kuna tema teod on olnud enesekesksed ja vaid välisele edule rajatud.

„Väljarändajad“ jälgib rentslist rikkuriks narratiivi kõige traditsioonilisemat kulgu, st peategelast tutvustatakse juba tema lapsepõlves.¹¹² Karl Oskari puhul ei alga lugu isegi mitte tema sünni, vaid tema vanavanemate looga. „Tõde ja õigus“ seda malli ei jälgi – Andrese lapsepõlvest ja elust enne Vargamäele saabumist on kogu romaanisarja vältel juttu väga üksikutel kordadel. Lisaks toob Booker välja, et algses keskkonnas, kus lugeja tegelast kohtab – enamasti kodus –, on tegelane enamasti piiratud ja õnnetus olekus.¹¹³ Karl Oskari puhul peab see kahtlemata paika, kodukandis Smålandis ei õnnestu tal oma pere toitmine ja talukoha pidamine. Ameerikas see-eest ootavad ees paremad tingimused maaharimiseks.

¹⁰⁸ Booker, C. 2004. The Seven Basic Plots. London: Continuum.

¹⁰⁹ The Seven Basic Plots. 2020. Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Seven_Basic_Plots (20.01.2020).

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ Booker, C. 2004. The Seven Basic Plots. London: Continuum, lk 52.

¹¹² *Ibid.*, lk 54.

¹¹³ *Ibid.*, lk 65.

Booker rõhutab, et rentslist rikkuriks loo keskne idee ei ole mitte tegelast tabav ime, vaid algusest peale endas olemas olnud potentsiaali realiseerimine.¹¹⁴ Sarnast võimalust enda teostamiseks otsib ka „Tõe ja õiguse“ Andres. Kuigi ta ei olnud isakodus ilmselt otseselt õnnetu, olid tema võimalused piiratud. Kuna isatalu läks pärandusena vanemale vennale, ei olnud seal võimalust ennast ülal pidada. Nii ostiski Andres Vargamäe ja „Tõe ja õiguse“ esimene köide saab aluse.

Sel hetkel saavad kaks epopöad Bookeri raamistiku järgi kokku: toimub tegelase väljumine oma algsest keskkonnast, edulugu saab alguse. Booker rõhutab, et rentslist rikkuriks narratiiv ei ole kunagi lineaarne, lugu avaneb vaheldumisi laienedes (*expansion*) ja kokku tõmbudes (*constriction*).¹¹⁵ Olulisena toob Booker välja keskse kriisimomendi (*central crisis*), mil tegelane kaotab kõige olulisema oma elus.¹¹⁶ „Tões ja õiguses“ oleks see Andrese seisukohalt Vargamäe käest andmine, „Väljarändajates“ Karl Oskari seisukohalt armastatud abikaasa Kristina surm. Tegelane küll toibub kriisist, kuid see sunnib teda oma tegusid ja valikuid ümber väärtustama.¹¹⁷

„Väljarändajates“ on rentslist rikkuriks loo tüüpilistest võtetest esindatud lisaks suur armastuslugu.¹¹⁸ Vananenud Karl Oskar külastab sageli Kristina hauaplatsi ning veedab oma päevad kunagise kodukandi kaarti uurides ja meenutades aega, mil nad Kristinaga noored olid ja suviti kurameerisid. Samuti esineb IV köite „Viimane kiri Rootsi“ viimastes peatükkides veel üks Bookeri rõhutatud detail. Nimelt valitseb peategelane rentslist rikkuriks loo lõpus sageli mingit domeeni, olgu selleks siis kuningriik või lihtsalt mõni maatükk.¹¹⁹ Karl Oskar ei ole elu lõpus küll enam oma asunduse peremees, maamajandamine on läinud tema laste kätte ja Karl Oskar ise veedab oma vanaduse võrdlemisi üksikuna. Ometi kannab asundus tema nime ja tema pojad jätkavad isa tööd.

Andrese elu lõpp on oluliselt traagilisem. Kuigi ta jõuab lõpuks lepituseni jumalaga ja õpib isegi Vargamäed armastama, jääb tema suur unistus vereliini jätkavast peremehest täitumata. Vanaduse tõttu on Andres sunnitud koha käest andma ning kuna vanim poeg Andres kunagi kroonuteenistusest ei naasnud, Indrek asus elama linna ja valis haritlasekarjääri ning noorim poeg Ants lasti 1905. aasta revolutsiooni ajal maha, saab Vargamäe uueks peremeheks Andrese ja Krõõda tütre Mareti abikaasa Sass. Andres ise asub elama sauna. Elu lõpuks on ta lehestunud, ühegi oma lapse ega lapselapsega pole tal lähedasi suhteid ja tema elutöö üle valitseb nüüd keegi võõras. Olukorra teeb veelgi kibedamaks teadmine, et kuigi Pearu on sama vana ja haige, veedab tema oma vanaduspõlve ikka Orul oma lähedaste keskel, samal ajal kui tema oma poeg Karla

¹¹⁴ Booker, C. 2004. The Seven Basic Plots. London: Continuum, lk 55.

¹¹⁵ *Ibid.*, lk 66.

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ *Ibid.*

¹¹⁸ *Ibid.*, lk 56.

¹¹⁹ *Ibid.*

kohapidamisega tegeleb. Bookeri sõnul põhjustavad rentslist rikkuriks lugude traagilisi variatsioone tegelaste valed motiivid. Vargamäe Andres veedab terve oma elu tööd rabades. Kuigi tema motiivid ei ole *a priori* isekad – Andres sisendab iseendale ja teistele korduvalt, et ta teeb seda kõike ainult oma laste pärast¹²⁰ –, muutub isekaks Andrese kinnisidee Vargamäest. Kasutades Bookeri väljendeid võib öelda, et Andrese töö Vargamäel oli välispidine (*outward*) ja seest tühi (*hollow*).¹²¹ Ta keskendub küll Vargamäe arendamisele ja edasiviimisele, kuid ei mõtle sealjuures kordagi sellele, et kohale mingi sentimentaalne väärtus anda. Just selle emotsionaalse sideme puudumise pärast lahkuvad Andrese lapsed järjest isakodust, alustades Liisiga, kes juba esimeses köites pooleldi ära jookseb, pooleldi pagendatakse.

Kokkuvõtlikult ühendab – küll mõningate loomulike lahknevustega – „Tõe ja õiguse“ ja „Väljarändajate“ epopöasid ühine lootüüp, rentslist rikkuriks. Sealjuures esindavad romaanisarjad selle kategooria kahte erinevate tahku – helgemat ja süngemat. Booker toob välja, et rentslist rikkuriks narratiivi variatsioonid on muinasjuttudes ja rahvalugudes omased väga paljudele üksteisest sõltumatutele kultuuridele.¹²² Ühelt poolt apelleerivad õnneliku lõpuga lihtsad ja sentimentaalsed lood inimeste unistustele, teisalt pakuvad – nagu antud peatükist selgub – ainet ka suureks kirjandusklassikaks. Võib spekuloida, et just rentslist rikkuriks loo universaalsus on see, mis inspireeris Tammsaaret ja Mobergi kas teadlikult või alateadlikult oma suurteoseid selle formaadi alla painutama.

3.2. Tekstiliste vahendite võrdlus

3.2.1. Epopöade ülesehitus. Aja mõõde

Ülesehituselt erinevad „Tõe ja õigus“ ja „Väljarändajad“ peaaegu täielikult. Kuigi mõlemaid on algusest peale plaanitud mitmeosaliste romaanisarjadena, on „Väljarändajad“ sisuliselt üks pikk lugu, mis on mahu huvides köidete peale jaotatud, samas kui peaaegu kõiki „Tõe ja õiguse“ köiteid võib vaadelda eraldiseisvate teostena. Samuti ei toimu „Väljarändajate“ köidete vahel ajalisi hüppeid, nii nagu „Tões ja õiguses“. Teine köide jätkub sellest punktist, kus Indrek esimeses köites kodust lahkus, st mitte päris romaani lõpust. Teise ja kolmanda köite vahel on toimunud umbes viieaastane ajaline hüpe. Neljandat köidet on keerulisem dateerida, kuid tegevuse paigutumine iseseisvunud Eestisse tähendab, et lugu leiab aset maailmasõdade vahelisel ajal ja seega on möödunud vähemalt 15 aastat. Viies köide jätkub peaaegu täpselt neljanda lõpust. Ka ajalist vahemikku, mida üks või teine köide katab, on

¹²⁰ *Kellele ma siis olen teind ja vaeva näind?* Tammsaare, A. H. 2019. Tõe ja õigus I. Rahva Raamat, lk 611.

¹²¹ Booker, C. 2004. *The Seven Basic Plots*. London: Continuum, lk 67.

¹²² *Ibid.*, lk 53.

keeruline määratleda. Tammsaare jutustajastiilile on omane jääda pikalt peatuma pisikestele detailidele, kuid hüpata ilma selgitusteta üle mitmeaastastest perioodidest.

„Väljarändajate“ köited järgnevad teineteisele lineaarselt, kuid aja ebaproportsionaalsed kujutamist esineb ka seal. Esimene köide „Väljarändajad“ on mõtteliselt pooleks jaotatud. Romaani alguses liigub tegevus edasi üsna suurte sammudega. Lugejale tutvustatakse lühidalt Karl Oskari isa ja vanaisa. Karl Oskari ja Kristina lugudest liigutakse samuti edasi võrdlemisi kiirelt. Teine pool, laevareisi osa, jälgib seevastu peaaegu täpselt päevade ja vahel isegi tundide möödumist. „Sisserändajate“ tegevus tuleb eelmisele osale kohe otsa. Ka „Sisserändajaid“ saab mõtteliselt kaheks jagada – tee Minnesotasse ja elu seal. Rännakut on taas kord kirjeldatud täpselt ja peaaegu kronoloogiliselt, kuid kohale jõudmisele järgnenud argielu markeeritakse pigem üksikute olulisemate momentide kaudu. Sarnaselt jätkub lugu kahes järgmises köites, „Asunikud“ ja „Viimane kiri Rootsi“. Mida enam väljarändajad ennast uues kohas sisse seavad ja mida rohkem muutub Ameerika nende jaoks argiseks, seda enam taandub jutustus romaanides episoodiliseks.¹²³ Igapäevast olukirjeldust jääb ajapikku vähemaks ja seeläbi suurenevad ka ajalised hüpped.

Kuigi ajajoonega mängimine on mõlemale autorile omane, ei tee Moberg seda nii kontrastselt. Nii põhjalikku üksikutesse detailidesse takerdumist, nagu Tammsaare loomingule omane, „Väljarändajates“ ei esine. Samuti on „Väljarändajate“ tegevust lihtsam dateerida. „Tões ja õiguses“ pole konkreetseid aastaarve sisuliselt kunagi välja toodud. Juba esimese köite algus¹²⁴ annab ajalise määratluse tooni kätte – seda tuleb otsida vihjetest ja seostest. Moberg seevastu on „Väljarändajates“ dateeringute lisamisel väga täpne olnud. Lisaks sellele saab tetraloogias ajaliste pidepunktidenä kasutada seal mainitud ajaloosündmusi, nt California kullapalavik (1848–1855), Dakota ülestõus (1862) või Ameerika Ühendriikide kodusõda (1861–1865).

Mõlemad epopöad on kirjutatud kolmandas isikus, sealjuures ei pöördu jutustaja hääl kunagi otse lugeja poole. Lisaks on „Väljarändajates“ üheks oluliseks elemendiks kirjad, mida väljarännanud kodustele saadavad ja ka ise saavad. Need toimivad justkui vahekokkuvõtetenä. Oluline roll on kirjadel ka keeleliste aspektide väljendamisel (sellest rohkem järgmises alapeatükis). „Tões ja õiguses“ mingeid nn lisavahendeid jutustamiseks kasutatud ei ole.

3.2.2. Keel kui identiteet

Nii „Väljarändajates“ kui ka „Tões ja õiguses“ mängib olulist rolli murrete kasutamine tegelaste otsekõnes. Murded võimaldavad markeeritult edasi anda tegelase sotsiaalset ja

¹²³ Liljestrand, J. 2018. *Mannen i skogen*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag, lk 489.

¹²⁴ *See oli läinud aastasaja kolmanda veerandi lõpul*. Tammsaare, A. H. 2019. *Tõde ja õigus* I. Rahva Raamat, lk 9.

regionaalset kuuluvust, samuti selle muutumist. Lisaks avavad mõlemas teoses esinevad murded romaanisarjade autobiograafilist tasandit – nii Moberg kui ka Tammsaare on murdeliste keelendite kasutamisel toetunud paljuski oma lapsepõlvest tuttavatele kodukohamurretele.

Kuna „Tõe ja õiguse“ epopöas on murded kõige ulatuslikumalt kasutatud esimeses köites, jätab siinne peatükk ülejäänud köited vaatluseta. Lisaks tuleb sissejuhatavalt mainida, et „Tõe ja õiguse“ murdekeele uurimine on raskendatud, kuna romaanist on ilmunud väga palju erinevaid trükke. 1926. ja 1929. aasta trükkidest on ladumisvigade tõttu välja jäänud mõned tekstikohad, lisaks on 1926. aasta väljaande korrektor mitmed murdelised keelendid romaanist välja toimetanud. Kahe esimese trüki praakkohad on järgmistesse väljaannetesse edasi kandunud ja seetõttu praeguseks kanoniseerunud.¹²⁵

Kõige sagedamini esinev murdetunnus „Tões ja õiguses“ on kahtlemata pikkade vokaalide diftongistumine (*suand, reagin, võeras*). Lisaks esineb tegelaste kõnes veel mitmeid murretele omaseid häälikumuutusi, nt *jaksa > jäksa, päevi > päivi, siia > seia, enam > änam*.¹²⁶ Ennekõike aitavad murded rõhutada Andrese ja Pearu vastandamist. Pearule niivõrd omast pikkade vokaalide diftongistumist ei esine Andrese keeles üldse. Maria Mandri rõhutab oma bakalaureusetöös, et 19. sajandi lõpu keelekasutust silmas pidades oleks olnud loomulik, et see on omane ka Andresele.¹²⁷ Tammsaare poolt on ilmselt tegemist teadliku kunstilise valikuga. Pearu oli – nagu ta ka ise rõhutada armastab – Vargamäel enne Andrest, seega on tema keel sellele paikkonnale omasem kui Andresel. Pearu keelekasutusele sarnaseid murdelisi tendentse esineb nt Sauna-Madise, saunaeide, Laulu-Lullu ja Aaseme pererahva keeles – nad kõik on olnud Vargamäel kauem kui Andres.

„Väljarändajates“ on murdekasutus tugevalt paikkondlik. Mobergi enda sõnul oli ta murdekeele loomisel lähtunud oma vanaema (snd 1833) keelekasutusest, mida ta lapsepõlvest mäletas.¹²⁸ Et kirjanik oli pärit Smålandist, tähendab see, et ka romaani tegelaste keelekasutuses leidub Smålandi murdele omaseid jooni. Üks lõunapoolsemale rootsi keelele omasemaid tunnuseid on lühikese *i*-hääliku asendumine *e*-häälikuga¹²⁹, mida on „Väljarändajates“ ka ulatuslikult kasutatud (nt *Kristina > Krestina, fick > feck*). Teine tetraloogias kõige sagedamini esinev murdetunnus on *r*-hääliku kadumine kaashäälikuühenditest, kus sellele järgnevad *t, s, l* või *n*¹³⁰ (nt *Karl Oskar > Kal Oska*).

Pärast Ameerikasse kolimist on väljarändajate keelekasutus dialoogides ja Rootsi saadetud kirjades üks peamisi tekstilisi vahendeid, millega Moberg annab edasi nende

¹²⁵ Mandri, M. 2013. Murdekasutus A. H. Tammsaare romaanisarja „Tõde ja õigus“ I osa tegelaskõnes. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool: Filosoofiateaduskond, lk 4.

¹²⁶ *Ibid.*, lk 23–24.

¹²⁷ *Ibid.*, lk 47.

¹²⁸ Lannestock, G. 1977. Vilhelm Moberg i Amerika. Zindermans, lk 85.

¹²⁹ Pamp, B. 1978. Svenska dialekter. Stockholm: Natur och Kultur, lk 57.

¹³⁰ Pamp, B. 1978. Svenska dialekter. Stockholm: Natur och Kultur, lk 55.

amerikaniseerumist.¹³¹ Smålandi murde tunnused hakkavad tegelaste kõnes ajapikku asenduma anglitsismidega. Raamatute avaldamise järel sattus see võtte kriitika alla. Mitmed keeleteadlased märkisid, et Mobergi kasutatud muutused keeles ei ole realistlikud ega järgi keelte segunemise tavapärast kulgemist.¹³² Liljestränd seevastu väidab, et Moberg lähtus ka väljarändajate keelekasutuse kujutamisel omaenda kogemusest. Kuigi kirjanikul oli alguses inglise keele omandamisega raskusi, hakkasid talle Ameerikasse kolimise järel kiiresti külge jääma erinevad anglitsismid. Juba peale paari kuud Ameerikas kasutas Moberg kirjades rootsikeelse teksti sees ingliskeelseid väljendeid ja kõnekäände. Kolmandal Ameerika-reisil (1952–1953) ja hiljem saadetud kirjades esinevad juba alateadlikud grammatika- ja lausestusvead ning kahe keele sõnavara läbisegi kasutamine. Kirjas sõbrale väljendas Moberg ka ise selle tendentsi üle muret, samamoodi nagu Karl Oskar tunneb „Asunikes“ häbi korrektse emakeele unustamise üle.¹³³

3.3. Tegelaste ja tegevuskohtade võrdlus

3.3.1. Tegelaste võrdlus. Peategelase küsimus

„Väljarändajate“ tetraloogia peategelaste määratlemine ei ole eriti keeruline. Karl Oskar ja Kristina on peaaegu kogu epopöa fookuses, keskkonda ja teisi tegelasi avatakse niivõrd, kui nad on keskse abielupaari loo seisukohalt olulised. Nende erinev elutunnetus on üks kogu tetraloogia sammastest, Kristina melanhoolsus tasakaalustab Karl Oskari entusiasmi ja vastupidi.¹³⁴ Lisaks, nagu eelpool mainitud, on Karl Oskarist ja Kristinast saanud üldse kogu Rootsi väljarände sümbolid. Seega pole kahtlust, et neid võib nimetada „Väljarändajate“ peategelasteks.

„Tõe ja õiguse“ pentaloogia peategelasi on seevastu keerulisem leida. Kui peategelast määratleda tegelasena, kes teoses protsentuaalselt kõige rohkem tähelepanu saab, oleks „Tõe ja õiguse“ esimese köite peategelane kahtlemata Andres ning alates teisest köitest Indrek. Samas ei ole Indrek kunagi justkui täieõiguslik peategelane. Peaaegu alati jääb ta passiivseks pealtvaatajaks, selle asemel, et ise oma ellu sekkuda. Kuigi Andres on oma pojast märkimisväärselt aktiivsem ja hakkajam, ei vii see teda lõpuks kuidagi kaugemale välja – ta kaotab võitluse Vargamäega. Seega võib „Tõe ja õiguse“ puhul pidada tõeliseks peategelaseks seda keskkonda või situatsiooni, milles inimesed viibivad. Esimeses ja viimases köites oleks selleks Vargamäe, teises köites Mauruse kool, kolmandas 1905. aasta revolutsioon ning neljandas õnnetu abielu mikrokosmos.

¹³¹ Liljestränd, J. 2009. Mobergland. Stockholm: Ordfront, lk 99.

¹³² *Ibid.*

¹³³ *Ibid.*, lk 101.

¹³⁴ *Ibid.*, lk 89.

Kui tegelaste võrdlemise tarvis tõmmata siiski üldistav paralleel Andrese ja Karl Oskari kui epopöade (mees)peategelaste vahele, on esimene silmapaistev ühine tunnus nende peaaegu sakraalne suhtumine töösse. Andrese elufilosoofia võtab hästi kokku kogu pentaloogia ilmselt üldse kõige kuulsam lause: „Tee tööd ja näe vaeva, siis tuleb armastus.“¹³⁵ Sama tsitaat sobiks hästi ka Karl Oskari mõtteks.

Sarnasena võib näha ka tegelaste vanaduspõlve. Andres annab Vargamäe väimehele ja asub ise sauna elama, mis on endisele kohaomanikule ja peremehele suureks alanduseks. Andrese kunagisi unistusi täidavad nüüd teised – Indrek kaevab kraave, millest isa omal ajal võitu ei saanud, teiste kantide mehed kuivatavad Vargamäe jõgesid, mille asemel Andres oli kunagi lootnud metsa kasvatada. Karl Oskaril läheb mõneti paremini – talukoht jääb tema poegade kätte, st säilib vereliin. Ometi veedab ka tema oma elu viimased aastad omaette hütis. Kuigi ta tunneb endiselt huvi kõige talus toimuva vastu, ei ole tal enam võimalust noorte toimetustes kaasa rääkida.¹³⁶ Kogu oma imetlusväärse töökuses ja sihikindluses ei proovinud Andres ega Karl Oskar oma elu kunagi mingis laiemas plaanis vaadata ja seetõttu ei suuda kumbki neist leppida olukorraga, kus nende senine eneseteostus – töö tegemine – pole enam võimalik.¹³⁷

Suurim erinevus Andrese ja Karl Oskari vahel on suhtumine religiooni. Andres sätib kogu oma elu piibli järgi ja otsib elu lõpuni vastuseid suurtele teoloogilistele küsimustele. Karl Oskar seevastu ei eita otseselt jumala olemasolu, kuid ei mõtiskle selle üle peaaegu kunagi. Liljestränd võrdleb Karl Oskarit eelajalooliste kangelastega, kes ütlevad lahti igasugusest ilmalikust ja vaimulikust autoriteedist ning ühiskonnast üleüldse ja asuvad elama vabasse loodusesse.¹³⁸

Mõnevõrra sarnaste tegelastena võib näha ka „Tõe ja õiguse“ Indrekut ja „Väljarändajate“ Robertit. Kuigi iseloomult on nad erinevad – Robert ambitsioonikas ja ettevõtlik, Indrek staatiline ja osavõtmatu – ühendab neid tegelaskujusid nende traagiline saatus. Nad kumbki ei leia võimalust oma potentsiaali realiseerimiseks, nad ei kasva inimestena ning jäävad, Roberti puhul elu ja Indreku puhul romaanide lõpuni, nõrkadeks ja eksinuteks. Kumbki ei suuda oma olukorraga rahul olla ja proovib seda muuta keskkonna muutmisega. Indrek kolib Vargamäelt Tartusse, sealt Tallinnasse, siis tagasi Vargamäele ja seejärel omakorda jälle

¹³⁵ Tammsaare, A. H. 2019. Tõde ja õigus I. Rahva Raamat, lk 612.

¹³⁶ *Men vad pojarna än svarade [Karl Oskar] när han frågade dem, så visste han vad de menade: Det här angick inte gubben längre. (Aga mida iganes poisid ka [Karl Oskari] küsimustele ei vastanud, mõistis ta, mida nad mõtlesid: see ei puutu enam vanamehesse.)* Moberg, V. 1970. Sista brevet till Sverige. Stockholm: Albert Bonniers Förlag, lk 275.

¹³⁷ *Det var för arbetets möda som [Karl Oskar] hade levat, den hade varit hans lust och oro. Nu under ålderns dagar var hans bekymmer det, att han inte längre hade någonting att bekymra sig för. (Töö nimel oli Karl Oskar elanud, see oli olnud tema rõõm ja mure. Nüüd, vanaduspäevadel, oli tema mure see, et tal polnud enam millegi pärast muretseda.)* Moberg, V. 1970. Sista brevet till Sverige. Stockholm: Albert Bonniers Förlag, lk 275.

¹³⁸ Liljestränd, J. 2009. Mobergland. Stockholm: Ordfront, lk 107.

Tallinnasse; Robert reisib koos venna perega Minnesotasse, kuid ei suuda ka sinna pidama jääda ja liigub edasi Californiasse. Kumbki neist ei leia lõpuks oma kohta elus.

Märkimisväärne paralleel „Tõe ja õiguse“ ja „Väljarändajate“ tegelaste vahel on naise positsioon loos: mõlemas epopöas on keskne naistegelane kõige traagilisem kuju. Tammsaare toob Krõõda kannatused sisse juba romaani esimestel lehekülgedel: kõige esimesena saabki lugeja tol hetkel veel nimetu naistegelase kohta teada, et tal on „nukrad silmad“.¹³⁹ Esimest korda Vargamäed, oma tulevast kodu nähes „kiskus noore naise süda valusasti rinnas kokku“.¹⁴⁰ Sarnaselt „Väljarändajate“ Kristinale tunneb Krõõt ennast oma uues elukohas võõrana: lapsepõlvkodu põllud ja metsad on asendunud Vargamäe soode ja rabadega. Õiget jalgealust Krõõt Vargamäel kunagi ei leiagi, lisaks koduigatsusele rusub teda talutööde koorem ja väikeste vaheaegadega mitme lapse saamine, mis tema haprale kehale ja vaimule liiast on. Nii saab Vargamäe vaid mõned aastad peale uute elanike saabumist oma esimese ohvri – Krõõt sureb peale neljanda lapse sünnitamist.

Krõõda asemel astub loo keskmesse Mari, Sauna-Jussi naine ja kahe lapse ema. Krõõda viimast palvet täites asub Mari naise surma järel Andrese ja tema laste eest hoolitsema ning jõuab järjest harvemini sauna oma pere juurde. Armukade Juss püüab kättemaksuks oma naise eest Andrest ühel ööl pussiga rünnata, kuid koperdab ja lööb mööda. Samal ööl sooritab Juss meeleheitest enesetapu. Kuigi varsti peale Jussi surma abiellub Mari Andresega ja sünnitab poeg Indreku, jääb esimese mehe enesetapp kogu eluks Mari südametunnistust vaevama. Süütunne assotsieerub Maril ennekõike just Indrekuga, kuna poeg oli eostatud veel enne, kui Andres naisega kirikus paari pandi. See viib ambivalentse suhtumiseni pojasse – ühelt poolt hoiab Mari Indreku lastest kõige enam, teisalt tuletab laps talle oma kohaloluga pidevalt meelde tema süütunnet ja patust.¹⁴¹ Seetõttu on Indreku kasvatamine naisele pidevaks sisemiste kannatuste põhjustajaks. Lisaks ei suuda Andres Marile kunagi tema nukrameelsust ja leina andestada ning nii peab naine taluma ka mehe vihahoogusid ja vahel isegi füüsilist vägivalda.

Ka „Väljarändajates“ on naistegelasele jäetud kannatajaroll. Kui Karl Oskari tegelasse on koondunud väljarändamise positiivsed küljed, siis Kristina esindab selle tumedamat tahku: kodumaatus, juurtetus, identiteeditus. Saluäär rõhutab, et kogu vabaduse, sõltumatuse ja omal jõul hakkama saamise temaatika kõrval ei lase kirjanik siiski lugejal hetkekski unustada Kristina painavat igatsust kodumaa järele.¹⁴² Oluline motiiv Kristina loos on astrahani

¹³⁹ Tammsaare, A. H. 2019. Tõde ja õigus I. Rahva Raamat, lk 9.

¹⁴⁰ *Ibid.*

¹⁴¹ *Ka Mari ise hoidis oma südames kõige rohkem Andrese esimese poja poole. Indrek oli Marile tema suurim valulaps: tema sigitamine ja sünd seisis Jussiga ja selle surmaga kõige lähemas ühenduses. Maril oli vahel tundmus, nagu oleks ta Indreku sigitusele oma südames aluse pannud juba enne Jussi surma ja nagu oleks see surm just sellest sigituse alusest tekkinudki. Nõnda sai tema esimene poeg Andresega talle ühel ning samal ajal õnneks ja ka piinavaks etteheiteks. Ibid., lk 399.*

¹⁴² Saluäär, A. 2009. Vilhelm Moberg ja väljarändajad. Viimane kiri Rootsi. Tallinn: Eesti Raamat, lk 283.

õunapuu (*astrakanapeln*), mis naise vanemate Rootsist saadetud õunaseemnetest Nilssonite koduaias kasvama läks. Esimesed viljad valmivad just siis, kui Kristina peale nurisünnitusega lõppenud järjekordset rasedust suremas on. Karl Oskar annab haigevoodis naisele puult korjatud õuna süüa ning vahetult peale seda Kristina sureb. Tema viimased sõnad on: „Ma olen kodus.“ (*Jag ä hemma.*). Seega ei suutnud ta lõpuni Ameerikat oma kodumaana omaks võtta.

3.3.2. Tegevuskohtade võrdlus

Üks „Tõde ja õigust“ (eriti I ja V köidet) ja „Väljarändajaid“ ühendav motiiv on inimese ja keskkonna suhe – mõlemas epopöas on tegelased nii geograafiliselt kui ka füüsiliselt paljuskult looduse meelevaldas. Loodust võib romaanides pidada pigem aktiivseks tegelaseks kui passiivseks taustapanoraamiks. „Tões ja õiguses“ on loodus võimas ja ülev jõud – Vargamäe ise ongi kogu looduse ülimuslikkuse monument. Vargamäe kaudu sakraliseerib Tammsaare looduse. Andres ise tunnetab Vargamäe seotust jumalaga ja näeb oma talutöid jumalale ohverduste pakkumisena. Ka suurt kivi, mille najal Andres sureva Krõõda eest jumalat palumas käib, võib näha loodust ja jumalat ühendava sümbolina – Vaino tõmbab siinkohal paralleeli Jaakobi looga I Moosese raamatust.¹⁴³ Jehoova ilmutab end Jakobile unenäos ning lubab maa talle anda. Selle kokkuleppe kinnitab Jaakob oma pea all olnud kiviga, mille ta sambana püsti paneb.¹⁴⁴ Vargamäe suurt kivi võiks seega tõlgendada tõendina kokkuleppest Jumalaga.

Teisalt kasutab Tammsaare looduse sekkumist muidu ülevate momentide banaalseks muutmiseks. Andrese ja Krõõda Vargamäele saabumine esimese kõite alguses meenutab piibellikku tõotatud maa kujundit, kuni noor abielupaar talukohta kohale jõuab ja teada saab, et lehm on rabasse kinni jäänud. Ka Indreku Vargamäele naasmine V kõite alguses võinuks olla ülev piiblisümbol, kadunud poja naasmine, kuid Tammsaare madaldab kogu kujundi juba esimesel leheküljel: Indrek komistab tulles kartulipealsetele.

Tammsaare looduskäsitluses võib näha, et viimane sõna jääb alati loodusele, mitte inimesele. Esimese kõite probleemistiku moodustavad paljuskult Andrese pingutused Vargamäed oma käe järgi ümber kujundada – ta veab põllult kive, laseb kraave kaevata. Ometi lõppevad kõik need ettevõtmised varem või hiljem läbikukkumisega. Suure vaevaga kaevatud kraavide kinni kasvamist nähes nendib ka Andres ise, et tema elutöö on maetud veel enne teda.

„Väljarändajates“ ei ole inimese-keskkonna suhe nii deterministlik, kuid ka siin täidab loodus mingi ülimusliku irratsionaalse jõu rolli. Kõige reljeefsemalt ilmneb inimese haprus looduse

¹⁴³ Vaino, M. 2011. Irratsionaalsuse poeetika A. H. Tammsaare loomingus. Doktoritöö. Tallinna Ülikool: Eesti Humanitaarinstituut, lk 64.

¹⁴⁴ /.../ ja see kivi, mille ma panin sambaks, saab Jumala kojaks. (1Mo 28:22)

ees „Väljarändajate“ esimese kõite ookeanireisipeatükkides. Laevareisijaid räsivad tormid, mere- ja nakkushaigused, mitmed neist hukuvad reisi vältel.

Loodus oli ka üks peamisi põhjuseid, miks väljaränne üldse ette võeti. Karl Oskari ja Kristina kodukohas Smålandis on põllumaa kivine ja viljatu. Andresega sarnaselt võitleb kividega Karl Oskari isa Nils. Seda kuni päevani, mil tööõnnetus põllul kogu ülejäänud eluks ta tervise rikub. Kivid olid võitnud, nagu Mobergi lakooniline jutustajahääl lugejale teatab.¹⁴⁵ Niigi kesisele saagile mõjub ka külmast ja kuivast ilmast tingitud viljaikaldus. Minnesotas seevastu ootab ees viljakas põllumaa ja põlluharimiseks sobiv mahe kliima. Looduse sekkumisest ei vabaneta siiski ka seal: väljarännanuid tabavad mitmed olukorrad, kus nende elu on otseselt loodusest sõltuv, nt Karl Oskari jäämine lumetormi kätte või Roberti ja Arvidi kõrbesse eksimine.

¹⁴⁵*I deras sista livtag hade stenen vunnit. (Oma viimisel hingetõmbel oli kivi võitnud.)* Moberg, V. 1970. Utvandrarna. Stockholm: Albert Bonniers Förlag, lk 18.

4. KIRJANIK KUI RAHVA SÜDAMETUNNISTUS

Siinse töö üks kasutatud allikatest, Juhani Salokandle monograafia Anton Hansen Tammsaarest, kannab pealkirja „Noore Eesti südametunnistus“. Sõna „südametunnistus“ (rootsi keeles *samvete*) on kasutatud ka Vilhelm Mobergi kohta ja seda lausa kahel üksteisest sõltumatul korral. Gustaf Lannestock kirjeldab, kuidas üks Ameerikas ettekannet pidav Rootsi diplomaat nimetas Mobergi Rootsi südametunnistuseks, kuna kirjanik tegeleb ühiskonnas aktuaalsete küsimustega, kaitseb nõrgemaid ning võitleb bürokraatia ja ebaõigluse vastu.¹⁴⁶ Essees „Emigranteposets tillkomst och tillväxt“ („Väljarände-eepose kujunemine ja kasvamine“) kirjutab ka Gunnar Eidevall, et ühiskonnakriitiliste teostega sai Mobergist rootsi rahva südametunnistuse hääli.¹⁴⁷

Mobergi loomingut ja selle rolli rootsi kultuuriruumis nähakse sageli paradoksaalsena – tegemist on armastatud rahvuseeposega, mis jutustab kodumaalt lahkumisest, ja armastatud rahvuskirjanikuga, kes oma kodumaad vihkab.¹⁴⁸ Kuigi „Tõe ja õiguse“ puhul ei saa rääkida nii teravast kontrastist, ei paku ka see üheski tegelases meeldivat äratundmist. „Tõe ja õiguse“ filmi režissöör Tanel Toom tõdes ka ise ühes intervjuus, et filmi kallal töötades hakkas ta ka iseendas Andrese negatiivseid iseloomujooni nägema.¹⁴⁹ Seega ei jutusta kumbki epopöa kangelastest või kangelastegudest ega paku rahvuslikke uhkusemomente, vaid keskendub just selle aspektile ajaloost ja ühiskonnast, mille juurest oleks lihtsam pea ära pöörata. „Tõe ja õiguse“ tragöödia väljendub juba selles, kuidas Tammsaare ise on romaanisarja kokku võtnud – esimesed neli köidet väljendavad inimese ebavõrdset võitlust millegi endast suurema vastu, mis viiendas köites kulmineerub vältimatu alistumisega. Kuigi „Väljarändajate“ keskne idee, vabadus ja iseseisvus, on „Tõe ja õigusega“ võrreldes oluliselt positiivsem, on sündmus, millest romaanid jutustavad, ikkagi ühiskondlikult tundlik teema – emigratsioonilaine on olnud Rootsi lähiajaloo suurim inimkaotus. Mõlemad teosed pakuvad lugejaile ausat ja peaaegu halastamatut sisekaemust oma rahva ajaloosse ja kollektiivsesse teadvusesse. Seega on autori kui südametunnistuse roll „Tõe ja õiguse“ ja „Väljarändajate“ määravaim ühisosa.

Samas ei ole ühiskonnakriitilisus kummalegi autorile vaid kirjanduslikuks mõtteharjutuseks, vaid vastuste otsimine ka iseenda jaoks. Mõlemad kirjanikud on romaani teemades, motiivides, tegelastes, tegevuskohtades ja isegi teose keelekasutuses toetunud oma isiklikule kogemusele. Samamoodi, nagu Tammsaare elas läbi Andrese usulised dilemmad

¹⁴⁶ Lannestock, G. 1977. Vilhelm Moberg i Amerika. Zindermans, lk 49.

¹⁴⁷ Eidevall, G. 1971. Emigranteposets tillkomst och tillväxt. Lagerroth, E., Lagerroth, U.-B. (koost). *Perspektiv på Utvandrarromanen*. Rabén & Sjögren, lk 34.

¹⁴⁸ Liljestränd, J. 2018. Mannen i skogen. Stockholm: Albert Bonniers Förlag, lk 12.

¹⁴⁹ Alla, H. 2020. Postimehe aasta inimene Tanel Toom: Andresed, Pearud ja Krõõdad on peidus meis kõigis. *Postimees*, 22. jaanuar.

ja Indreku nooruspõlve eneseotsingud, koges ka Mobergi oma tegelaste rõõme ja katsumusi võõrasse riiki emigreerumisel. Sellest järeldeb teine „Tõde ja õigust“ ja „Väljarändajaid“ ühendav lüli, mis ühtlasi iseloomustab ka epopöade kirjanduslikku ja kultuuriloolist väärtust – mõlemad autorid on autobiograafiliste elementide kaudu loonud teose, mis väljendab ennekõike nende endi kõhklusid ja otsinguid. Kirjanik saab olla oma rahva südametunnistus vaid nii palju, kui ta suudab oma teostega olla iseenda südametunnistus. Just Tammsaare ja Mobergi isiklik tasand ning pidev kohalolu „Tões ja õiguses“ ja „Väljarändajates“ tasakaalustab teoste üldistusjõudu üksikisiku dimensiooniga. Ilmselt on see ka põhjus, miks need epopöad on rahva seas niivõrd populaarsed ja südamelähedased.

KOKKUVÕTE

Siinse uurimistöö eesmärk oli võrrelda ja analüüsida Anton Hansen Tammsaare „Tõe ja õiguse“ ja Vilhelm Mobergi „Väljarändajate“ epopöasid. Töös on avatud mõlema autori elulugu ja nende suurteoste taustu ning analüüsitud kirjanike autobiograafiaid ja maailmavaadet esindavaid tahke teostes. Seejärel on kolme erineva aspekti kaudu – lootüüp, jutustamise tekstilised ja sisulised vahendid (tegelased ja tegevuskohad) – romaanisarju võrreldud ning arutletud, miks on Tammsaare ja Moberg oma kultuuriruumis niivõrd olulisel kohal.

Uurimistööst selgus, et „Tõe ja õigust“ ja „Väljarändajaid“ ühendab Christopher Bookeri teooria järgi sama lootüüp, *rags to riches* (rentslist rikkuriks). Kuigi epopöad esindavad selle tüübi kahte erinevat varianti, helgema ja süngema lõpuga lugu, ja varieeruvad üksikasjades, võib teoseid Bookeri raamistiku järgi fundamentaalselt sarnasteks pidada.

Mitmeid ühiseid tunnuseid leidub romaanisarjade peategelastes. Nii „Tões ja õiguses“ kui ka „Väljarändajates“ iseloomustab keskset meestegelast – vastavalt Andres ja Karl Oskar – enese määratlemine töö tegemise kaudu. Sarnaselt on mõlemas epopöas naispeategelased – vastavalt Krõõt/Mari ja Kristina – kõige traagilisema saatusega tegelased. Lisaks mängib mõlemas suurteoses olulist rolli looduskeskkond, kus tegelased viibivad. Mõlemale epopöale on omane murrete kasutus tegelaste keeles, mis annab edasi sotsiaalset ja regionaalset kuuluvust. Kui „Tões ja õiguses“ on murdeid kasutatud ennekõike tegelaste omavaheliseks vastandamiseks, siis „Väljarändajates“ on murrete ülesandeks illustreerida tegelaste metamorfoosi – Ameerikasse kolimise järgselt hakkavad anglitsismid algset Smålandi murret tegelaste keelekasutusest välja tõrjuma.

Oluliselt erineb aga „Tõe ja õiguse“ ja „Väljarändajate“ ülesehitus. „Tõe ja õiguse“ köited on omavahel lõdvemalt seotud kui „Väljarändajate“ omad. „Tõe ja õiguse“ köidete vahel on eri pikkusega ajalised hüpped, samas kui „Väljarändajate“ köited järgnevad üksteisele lineaarselt. Lisaks on „Tõe ja õiguse“ tegevuse ajaline määratlemine keerulisem, kuna konkreetseid ajalisi pidepunkte on romaanides väga vähe. „Väljarändajates“ seevastu on igas köites välja toodud nii aastaarve kui ka erinevaid ajaloosündmusi, mille järgi on loo tegevust võimalik dateerida. Suur vahe on ka peategelase küsimuses. Kui „Väljarändajate“ puhul on algusest lõpuni peategelasteks üsna üheselt mõistetavalt Karl Oskar ja Kristina, siis „Tões ja õiguses“ nihkub loo raskuskese esimese köite järel Andreselt Indrekule.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et kuigi „Tõel ja õigusel“ ja „Väljarändajatel“ on nii sarnaseid kui ka erinevaid jooni, ühendab teoseid nende roll kultuuriruumis ja rahva teadvuses. Seega on tõlkija Anu Saluääre tehtud võrdlus õigustatud. Mõlemad epopöad tegelevad keeruliste ja isegi ebameeldivate teemadega, mille tõstatamine on siiski ühiskondlikult vajalik. See on

mõlemale autorile välja teeninud ka nimetuse „oma rahva südametunnistus“. Oluline on sealjuures aga just autobiograafiline aspekt – Tammsaare ega Moberg ei kasuta oma teoseid lihtsalt filosofeerimiseks või moraalilugemiseks, vaid väljendavad nende kaudu enda elulugu ja maailmavaateid ning otsivad enda jaoks vastuseid erinevatel eluetappidel üles kerkinud küsimustele.

Kuna „Tõe ja õiguse“ esimesest köitest on Eestis äsja film esilinastunud ja „Väljarändajate“ esimesest köitest valmib lähiaastatel Rootsis uus film, võib väita, et mõlemad teosed on oma vastavates kultuuriruumides aktuaalsed ka tänasel päeval. Jääb loota, et filmide kaudu jõuab Tammsaare looming lõpuks rootsi publikuni ning ka Mobergi nime hakatakse eesti kultuurimaastikul ulatuslikumalt teadvustama.

Üks sissejuhatuses nimetatud eesmärke oli ka uurimistöö autori rootsi keele oskuse arendamine. Tänu romaanide endi ja ka muude tööks vaja läinud materjalide rootsi keeles läbi töötamisele on märgatavalt arenenud autori sõnavara ja avardunud ka rootsi kultuuri puutuv silmaring.

SUMMARY

Hugo Treffner Gymnasium

Liisa-Maria Komissarov

Supervisor Kristiina Punga

Comparative analysis of A. H. Tammsaare's pentalogy „Truth and Justice“ and V. Moberg's tetralogy „The Emigrants“

Research paper

2020

The aim of this research paper is to compare and analyse Estonian writer Anton Hansen Tammsaare's (1878-1940) pentalogy „Truth and Justice“ and Swedish writer Vilhelm Moberg's (1898-1973) tetralogy „The Emigrants“. Moberg is one of the most popular Swedish writers of all time. „The Emigrants“ book series depicts the Swedish mass emigration to the United States during the second half of the 19th century and the beginning of the 20th. Anu Saluäär, the Estonian translator of „The Emigrants“, has compared the role of „The Emigrants“ in Swedish culture to that of Tammsaare's „Truth and Justice“ in Estonia. The research paper is analysing if and how is this comparison valid.

The paper first introduces the biography of both authors and the background of book series in question and also analyses how authors' autobiography and views are reflected in the books. The books are then compared in three aspects: type of plot, narrative techniques in writing and in plot. The last part discusses why do Tammsaare and Moberg have such an important place in their respective cultures.

The research shows that according to Christopher Booker's (1937-2019) theory of seven basic plots, „Truth and Justice“ and „The Emigrants“ are connected by the same type of plot, namely Rags to Riches. There are also several common features in the main characters of the book series. The natural environment surrounding the characters has an important role in both of them. Both book series use dialects and subdialects as a means of demonstrating the social and regional belonging of the characters. In „Truth and Justice“ dialects are used to oppose different characters, while in „The Emigrants“ dialects illustrate the characters' metamorphosis. An important difference between „Truth and Justice“ and „The Emigrants“ is their composition and the depiction of time in the novels.

In conclusion, while „Truth and Justice“ and „The Emigrants“ have both similarities and differences, they are united by their importance in their respective culture and national consciousness. Both book series depict difficult and even unpleasant topics that need to be raised in the society. This has also led to both Tammsaare and Moberg being called the conscience of their nation.

KASUTATUD ALLIKAD

- A. H. Tammsaare. 2014. Estnisk litteratur i svensk tolkning. Kättesaadav: http://estlitist.se/wiki/A._H._Tammsaare (20.01.2020).
- A. H. Tammsaare. 2019. Vikipeedia. Kättesaadav: https://et.wikipedia.org/wiki/A._H._Tammsaare. (20.01.2020).
- Alla, H. 2020. Postimehe aasta inimene Tanel Toom: Andresed, Pearud ja Krõõdad on peidus meis kõigis. Postimees, 22. jaanuar.
- Alving, B. 1971. Sista ordet från Moberg. Lagerroth, E., Lagerroth, U.-B. (koost). *Perspektiv på Utvandrarrörelsen*. Rabén & Sjögren.
- Andersson, K., Clemensson, P. 2019. Drömmen om en bättre framtid. *Släkthistoria special*.
- Beijbom, U. 2019. Emigrationens olika epoker. *Släkthistoria special*.
- Bergqvist, M. 2019. Erik Poppe ny regissör för „Utvandrarna“ – filmen börjar spelas in 2020. *Expressen*. <https://www.expressen.se/noje/blogg/tvbloggen/2019/10/25/utvandrarna-erik-poppe-sf-studios/> (20.01.2020).
- Booker, C. 2004. The Seven Basic Plots. London: Continuum.
- Eesti teatri lavastuste andmebaas. Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum. Kättesaadav: <http://www.lavakas.ee/tmm/>. 20.01.2020.
- Eidevall, G. 1971. Emigranteposets tillkomst och tillväxt. Lagerroth, E., Lagerroth, U.-B. (koost). *Perspektiv på Utvandrarrörelsen*. Rabén & Sjögren.
- Griberg, S. 2019. Sveriges nationalepos. *Släkthistoria special*.
- Indrek (film). 2019. Vikipeedia. Kättesaadav: [https://et.wikipedia.org/wiki/Indrek_\(film\)](https://et.wikipedia.org/wiki/Indrek_(film)) (20.01.2020).
- Kolm küsimust: Anu Saluäär, tõlkija. 2006. *Eesti Päevaleht*, 22. märts.
- Kurs, O. 2017. Uudo Pragi elust ja tööst. Vooremaa. Kättesaadav: https://www.vooremaa.ee/uudo-pragi-elust-ja-toost-10/?fbclid=IwAR35NshukdBCPDvl8oSoq4lr_GUogthiEl6WFb5geolAQPD5bf-57vmGq1o (20.01.2020).
- Lannestock, G. 1977. Vilhelm Moberg i Amerika. Zindermans.
- Liljestrand, J. 2009. Mobergland. Stockholm: Ordfront.
- Liljestrand, J. 2018. Mannen i skogen. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Mandri, M. 2013. Murdekasutus A. H. Tammsaare romaanisarja „Tõde ja õigus“ I osa tegelaskõnes. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool: Filosoofiateaduskond.
- Mikkonen, V. I. 2001. Indrek Paas. A. H. Tammsaare romaani „Tõde ja õigus“ peategelane. Treier, E. (koost). *Tammsaare maailmakirjanikuna. Kolm välismaa Tammsaare-uurijat*. Tallinn: Olion.
- Moberg, V. 1970. Invandrarna. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Moberg, V. 1970. Nybyggarna. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Moberg, V. 1970. Sista brevet till Sverige. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Moberg, V. 1970. Utvandrarna. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Moberg, V. 1987. Sulle antud elupäevad. Tallinn: Eesti Raamat.
- Mothander, C. 1939. Tammsaare teosed rootsi keeles. *Uus Eesti*, 16. aprill.
- Pamp, B. 1978. Svenska dialekter. Stockholm: Natur och Kultur.

- Piibel. 1997. Eesti Piibliselts.
- Runnquist, Å. 1959. Moderna svenska författare. Stockholm: Forum.
- Salokannel, J. 2019. Noore Eesti südametunnistus. EKSA.
- Saluäär, A. 2007. Karl Oskari maja ja Kristina õunapuu. *Looming*, 1, 125–138.
- Saluäär, A. 2007. Rändamisest ja väljarändamisest. Reisikiri. Tallinn: Loomingu Raamatukogu.
- Saluäär, A. 2008. Rändamisest ja väljarändamisest. *Põhjamaadest ja Eestist. Kirjutisi 1987–2008*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus
- Saluäär, A. 2009. Vilhelm Moberg ja väljarändajad. *Viimane kiri Rootsi*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Saluäär, A. 2020. Uurimistöö Vilhelm Mobergist ja Anton Hansen Tammsaarest. E-kiri L. Komissarovile, 6. veebruar.
- Sillaots, M. 1928. A. H. Tammsaare naiskujud. *Looming*, 1.
- Tammsaare, A. H. 2019. Tõde ja õigus I. Rahva Raamat.
- Tammsaare, A. H. 1981. Tõde ja õigus II. Tallinn: Eesti Raamat.
- Tammsaare, A. H. 1954. Tõde ja õigus III. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Tammsaare, A. H. 1956. Tõde ja õigus IV. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Tammsaare, A. H. 1969. Tõde ja õigus V. Tallinn: Eesti Raamat.
- The Seven Basic Plots. 2020. Wikipedia.
https://en.wikipedia.org/wiki/The_Seven_Basic_Plots (20.01.2020).
- Treier, E. 2000. Tammsaare ja tema „Tõde ja õigus“. Tallinn: Olion.
- Trett, L. 1998. A. H. Tammsaare, nagu teda tundsin. Tallinn: Loomingu Raamatukogu.
- Tõde ja õigus. 2019. Eesti Filmi Andmebaas. <https://www.efis.ee/et/filmiidid/film/id/18593/esilinastused> (20.01.2020).
- Tõde ja õigus III. 2019. Vikipeedia.
https://et.wikipedia.org/wiki/T%C3%B5de_ja_%C3%B5igus_III (20.01.2020).
- Vaino, M. 2011. Irratsionaalsuse poeetika A. H. Tammsaare loomingus. Doktoritöö. Tallinna Ülikool: Eesti Humanitaarinstituut.
- Viidalepp, R. 2019. „Tõde ja õigus“ 1. tõsielulisest tagapõhjast. Urmet, J. (koost). *Andres, Pearu, Vargamäe*. Paradiis.
- Vilhelm Moberg. 2019. Wikipedia. https://sv.wikipedia.org/wiki/Vilhelm_Moberg (20.01.2020).